

В.І. Рагаўцоў

**МЕТАДАЛОГІЯ
ЛІНГВІСТЫЧНЫХ
ДАСЛЕДАВАННЯЎ**

Магілёў 2013

Электронный архив библиотеки МГУ имени П.А. Кулешова

МІНІСТЭРСТВА АДУКАЦЫІ РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ

Установа адукацыі
“МАГІЛЁўСКІ ДЗЯРЖАўНЫ ўНІВЕРСІТЭТ
імя А.А. КУЛЯШОВА”

В.І. Рагаўцоў

МЕТАДАЛОГІЯ
ЛІНГВІСТЫЧНЫХ
ДАСЛЕДАВАННЯў

Вучэбна-метадычныя матэрыялы

Магілёў 2013

Электронны аналаг друкаванага выдання

Рагаўцоў, В. І.

**Метадалогія лінгвістычных даследаванняў : вучэб.-метад.
мат-лы / В. І. Рагаўцоў. — Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшова,
2013. — 80 с.**

Змешчана вучэбная праграма, якая прадугледжвае разгляд асноўных метадаў лінгвістычных даследаванняў. Тэсты для тэматычнага кантролю маюць на мэце дапамагчы выкладчыку выявіць ступень засваення магістрантамі кожнай тэмы. Падаецца таксама слоўнік выбраных лінгвістычных тэрмінаў.

Матэрыялы могуць быць выкарыстаны магістрантамі ў самастойнай працы і для самакантролю ведаў.

Для магістрантаў, а таксама студэнтаў філалагічных факультэтаў ВНУ.

УДК 811-13(075.8)

ББК 81

Рагаўцоў В.І. Метадалогія лінгвістычных даследаванняў :
вучэб.-метад. мат-лы : [Электронны рэсурс] : / В.І. Рагаўцоў/ –
Электр. дадзеныя. – Магілёў : УА «МДУ імя А.А. Куляшова», 2013. –
Загал. з экрана.

212022, г. Магілёў,
вул. Касманаўтаў, 1
Тэл.: 8-0222-28-31-51
E-mail: alexrzn@mail.ru
<http://www.msu.mogilev.by>

© Рагаўцоў В. І., 2013

© МДУ імя А. А. Куляшова, 2013

© МДУ імя А. А. Куляшова, 2013,
электронны аналаг 2013

ПРАДМОВА

Вучэбна-метадычныя матэрыялы складаюцца з вучэбнай праграмы, заданняў для тэматычнага тэставага кантролю, слоўніка выбраных лінгвістычных тэрмінаў, спісу літаратуры.

Вучэбная праграма па дысцыпліне “Метадалогія лінгвістычных даследаванняў”, прызначаная для рэалізацыі на другой ступені вышэйшай адукацыі, уключае неабходныя для магістрантаў звесткі пра асноўныя праблемы і прынцыпы метадалогіі лінгвістычных даследаванняў, найважнейшыя метады вывучэння мовы.

Прынцып навуковасці прадугледжвае азнаямленне магістрантаў з рознымі пунктамі погляду на дыскусійныя пытанні, звязаныя з класіфікацыяй метадаў і іх трактоўкай. На лекцыях варта засяроджваць увагу менавіта на такіх пытаннях (праблемах), а на семінарскіх занятках даваць магчымасць магістрантам ацаніць іх, выказаць свае меркаванні, што будзе садзейнічаць развіццю лінгвістычнага мыслення будучых спецыялістаў з навуковай ступенню магістра.

Тэсты для тэматычнага кантролю маюць розную ступень складанасці. Пераважная іх частка ахоплівае пытанні асноўных тэм навучальнай дысцыпліны. Некаторыя тэставыя заданні маюць практычную накіраванасць, паколькі мэта іх – даць правільную кваліфікацыю тых або іншых моўных фактаў. Аб’ём тэстаў розны: ад 5 заданняў (тэст № 7.2. “Метад непасрэдна складальных”) і да 30 (тэст № 9 “Матэматычныя метады”), што тлумачыцца неаднолькавым аб’ёмам тэарэтычнага матэрыялу, змешчанага ў адпаведных раздзелах курса. Фармулёўкі заданняў сціслыя, але дастатковыя для адназначнага ўспрымання.

Тэсты арыентуюцца на тэарэтычны матэрыял, змешчаны ў навучальнай літаратуры па метадах даследавання мовы або па агульным мовазнаўстве (адпаведны раздзел). Гэта дапаможнікі, выдадзеныя як у Беларусі (Б.А. Плотнікава, В.І. Рагаўцова, А.А. Гіруцкага, Б.І. Касоўскага), так і па-за яе межамі: у Расіі (найперш Ф.М. Бярэзіна і Б.М. Галавіна, В.І. Кодухава, В.А. Пішчальнікавай і А.Г. Соніна) і ва Украіне (М.П. Качаргана, А.С. Зелянько), калектыўная праца пад рэд. Б.А. Сярэбранікава “Общее языкознание: методы лингвистических исследований” (М., 1973), а таксама “Лінг-

внстнчскнй энцнклопеднчскнй словарь” (М., 1990; 2-е нзд., 2002), энцнклапедыя “Беларуская мова” (Мн., 1994) і “Беларуская энцнклапедыя” ў 18 т. (Мн., 1996–2004).

Прапанаваная літаратура будзе карыснай магістрантам пры падрыхтоўцы да практычных (семінарскіх) заняткаў, а затым да экзамену і дапаможа лепш разабрацца ў складаных тэарэтычных праблемах.

Аўтар выказвае шчырую падзяку афіцыйным рэцэнзентам вучэбна-метадычных матэрыялаў – загадчыку кафедры беларускага мовазнаўства Віцебскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя П.М. Машэрава, кандыдату філалагічных навук, дацэнту Г.А. Арцямёнку і загадчыку кафедры англійскага, агульнага і славянскага мовазнаўства Магілёўскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А.А. Куляшова, кандыдату філалагічных навук, дацэнту Я.Я. Іванову за каштоўныя заўвагі і парады.

ВУЧЭБНАЯ ПРАГРАМА

ТЛУМАЧАЛЬНАЯ ЗАПІСКА

1. Мэты і задачы дысцыпліны

Вучэбная праграма па дысцыпліне “Метадалогія лінгвістычных даследаванняў” прызначана для рэалізацыі на другой ступені вышэйшай адукацыі ў межах цыкла дысцыплін спецыяльнай падрыхтоўкі.

Асноўныя мэты выкладання дысцыпліны:

- падрыхтаваць магістрантаў да прадуктыўнай самастойнай навукова-даследчай працы ў галіне лінгвістыкі з эфектыўным выкарыстаннем актуальных метадаў даследавання мовы;
- развіваць і ўдасканальваць філалагічнае мысленне магістрантаў;
- пашырыць і паглыбіць тэарэтычныя веды магістрантаў;
- удасканаліць навыкі крытычнага аналізу найбольш складаных моўных з’яў;
- сфарміраваць навыкі практычнага ўкаранення атрыманых магістрантамі ведаў у іх будучай прафесійнай дзейнасці і іншых сферах сацыяльнай актыўнасці.

Задачи вывучэння дысцыпліны:

- даць неабходныя звесткі пра асноўныя праблемы і прынцыпы метадалогіі лінгвістычных даследаванняў, традыцыйныя і новыя метады вывучэння мовы;
- садзейнічаць падрыхтоўцы высокаадукаваных спецыялістаў, здольных творча і крытычна думаць, эфектыўна выкарыстоўваць набытыя веды пры даследаванні моўнага матэрыялу як асновы магістарскай дысертацыі.

У выніку вывучэння дысцыпліны магістрант павінен

ведаць:

- класіфікацыі метадаў даследавання мовы;

- сутнасць асноўных метадаў даследавання мовы;
- найважнейшыя прыёмы лінгвістычнага аналізу;
- сферу выкарыстання метадаў і прыёмаў;
- дыскусійныя пытанні, звязаныя з класіфікацыяй і трактоўкай таго або іншага метаду (прыёму);
- навуковую і даведачную літаратуру па дадзенай галіне мовазнаўчай навукі;

умець:

- адбіраць, аналізаваць і сістэматызаваць моўныя факты;
- праводзіць лінгвістычныя назіранні, рабіць абагульненні і вывады;
- заўважаць агульнае і адметнае ў моўных фактах розных моў;
- карыстацца слоўнікамі, вучэбнымі дапаможнікамі і дадатковай літаратурай;
- выкарыстоўваць атрыманыя веды на практыцы.

2. Структура зместу вучэбнай дысцыпліны

Вывучэнне дысцыпліны “Метадалогія лінгвістычных даследаванняў” разлічана на 108 вучэбных гадзін, з якіх 34 – аўдыторныя; прыкладнае размеркаванне па відах заняткаў уключае 24 лекцыйныя гадзіны і 10 практычных (семінарскіх).

У аснову структуравання зместу вучэбнага матэрыялу дадзенай дысцыпліны пакладзены прынцып тэматычнага падыходу, які прадугледжвае падзел вучэбнага матэрыялу на адносна самастойныя раздзелы (тэмы).

Па кожнай вучэбнай тэме ў адпаведнасці з яе мэтамі і задачамі па фарміраванні і развіцці ў магістрантаў канкрэтных кампетэнцый выкладчык (кафедра) праектуе і рэалізуе канкрэтныя педагогічныя тэхналогіі.

Найбольш перспектыўныя і эфектыўныя сучасныя інавацыйныя адукацыйныя сістэмы і тэхналогіі наступныя: вучэбна-метадычны комплекс, варыятыўныя мадэлі кіруемай самастойнай работы магістрантаў, блочна-модульная, модульна-рэйтынгавая і крэдытная сістэмы, інфармацыйныя тэхналогіі, метадыкі актыўнага навучання.

Структура зместу вучэбнай дысцыпліны ўключае ўводзіны і вучэбныя раздзелы (тэмы).

3. Метады навучання

Найбольш эфектыўнымі педагогічнымі метадыкамі і тэхналогіямі, што садзейнічаюць уключэнню магістрантаў у пошук і кіраванне ведамі, набыццю вопыту самастойнага вырашэння разнастайных задач, з'яўляюцца:

- тэхналогія вучэбна-даследчай дзейнасці;
- тэхналогія праблемна-модульнага навучання;
- праектныя тэхналогіі;
- камунікацыйныя тэхналогіі і інш.

Для кіравання вучэбным працэсам і арганізацыі кантрольна-ацэнчнай дзейнасці педагогам рэкамендуецца выкарыстоўваць рэйтынгавыя, крэдытна-модульныя сістэмы ацэнкі вучэбнай і даследчай дзейнасці магістрантаў, варыятыўныя мадэлі кіруемай самастойнай работы, вучэбна-метадычныя комплексы.

4. Арганізацыя самастойнай работы магістрантаў

Самастойная работа магістрантаў арганізуецца дэканатамі, кафедрамі, выкладчыкамі ВНУ ў адпаведнасці з Палажэннем аб самастойнай працы магістрантаў.

Кіруемая самастойная работа магістрантаў прадугледжвае выкананне кантрольных прац, падрыхтоўку вусных паведамленняў і пісьмовых рэфератаў па вызначанай тэматыцы, знаёмства з навуковай, навукова-папулярнай, хрэстаматыйнай літаратурай, рэфераванне і анатаванне прафесійна арыентаваных тэкстаў і інш.

5. Дыягнастычны інструментарый

Для дыягностыкі кампетэнцый, выяўлення вучэбных дасягненняў магістрантаў на прамежкавым і выніковым этапах (экзамен) рэкамендуецца выкарыстоўваць тэставыя заданні, рознаўзроўневыя кантрольныя заданні.

ПРЫКЛАДНЫ ТЭМАТЫЧНЫ ПЛАН

	Назвы тэм	Усяго аўдытор- ных гадзін	Колькасць аўдыторных гадзін	
			Лек- цыі	Практыч- ныя заняткі
1.	Уводзіны. Метадалогія. Метад. Методыка.	1	1	
2.	Метады даследавання мовы	33		
2.1.	Апісальны	1	1	
2.2.	Супастаўляльны	2	2	1
2.3.	Параўнальна-гістарычны	2	1	1
2.4.	Метад лінгвістычнай геаграфіі	2	1	1
2.5.	Структурныя метады	1	1	
2.5.1.	Дыстрыбуцыйны метады	2	1	1
2.5.2.	Метады непасрэдна складальных	2	1	
2.5.3.	Трансфармацыйны метады	3	1	1
2.5.4.	Метады кампанентнага аналізу	1	1	
2.6.	Колькасныя метады	2	1	
2.7.	Матэматычныя метады	3	1	1
2.8.	Эксперыментальныя метады	2	1	1
2.9.	Тыпалагічныя метады	2	2	1
2.10.	Сацыялінгвістычныя метады	4	2	2
2.11.	Псіхалінгвістычныя метады	1	1	
2.12.	Нейралінгвістычныя метады	1	1	
2.13.	Іншыя метады	1	2	
3.	Патрабаванні да навуковага даследавання	1	2	
	Усяго:	34	24	10

ЗМЕСТ ВУЧЭБНАЙ ДЫСЦЫПЛІНЫ

1. Уводзіны. Мэта і задачы курса “Метадалогія лінгвістычных даследаванняў”. Месца курса ў сістэме лінгвістычных дысцыплін. Роля курса ў прафесійнай падрыхтоўцы магістрантаў. Асноўныя навучальныя дапаможнікі па дысцыпліне.

Метадалогія. Агульнае паняцце пра метадалогію. Узроўні метадалогіі. Асноўныя функцыі метадалогіі. Метадалогія ў мовазнаўстве. Метадалагічнае значэнне для мовазнаўства асноўных законаў, прынцыпаў і катэгорый дыялектыкі (закон адзінства і барацьбы супрацьлегласцей, пераходу колькасных змяненняў у якасныя, адмаўлення адмаўлення; прынцыпы ўсеагульнай сувязі з’яў і працэсаў, пазнавальнасці рэчаў і з’яў, гістарызму; катэгорыі агульнага і адзінкавага, якасці і колькасці, зместу і формы, прычыны і выніку і інш.). Дэдукцыйны і індукцыйны падыходы да вывучэння мовы. Аналіз і сінтэз у лінгвістычным даследаванні. Спецыяльнанавуковы аспект метадалогіі ў мовазнаўстве і спецыяльныя (лінгвістычныя) метады і прыёмы даследавання.

Метад. Агульнае паняцце пра метады. Прынцыпы класіфікацыі навуковых метадаў. Сувязь метадаў і метадалогіі. Абумоўленасць выбару лінгвістычных метадаў даследавання.

Методыка. Агульнае паняцце пра методыку даследавання. Фактары-вызначальнікі выбару методыкі даследавання (спецыфіка аб’екта вывучэння, яго мэты і задачы, аспект(ы) аналізу, розныя лінгвістычныя школы і кірункі і інш.).

2. Метады даследавання мовы.

Апісальны метады. Асноўныя складнікі апісальнага метаду (назіранне, абагульненне, інтэрпрэтацыя, класіфікацыя) і іх сутнасць. Прыклады выкарыстання апісальнага метаду пры аналізе (характарыстыцы) розных моўных з’яў (адзінак).

Супастаўляльны метады. Устанаўленне асновы супастаўлення і супастаўляльная інтэрпрэтацыя як часткі (прыёмы) супастаўляльнага метаду.

Прыём моўнага супастаўлення. Залежнасць выбару мовы як асновы супастаўлення ад мэты і арыентацыі даследавання (выяўленне падабенстваў і адрозненняў моў на ўсіх або асобных узроўнях моўнай структуры, паляпшэнне методыкі вывучэння замежнай мовы,

стварэнне двухмоўных слоўнікаў, удасканаленне методыкі перакладу і інш.).

Прыём унутрымоўнага супастаўлення. Выбар асновы супастаўлення. Супастаўленне адна- і двухбаковых моўных адзінак.

Супастаўляльная інтэрпрэтацыя. Сутнасць супастаўляльнай інтэрпрэтацыі.

Выкарыстанне супастаўляльнага метаду пры сінхранічным і дыяхранічным аналізе моўных з’яў.

Найбольш значныя лінгвістычныя адкрыцці з дапамогай супастаўляльнага метаду. Супастаўляльная фанетыка, граматыка, лексікалогія.

Параўнальна-гістарычны метада. Сутнасць і асноўныя мэты параўнальна-гістарычнага метаду. Паняцце пра рэканструкцыю як адну з найважнейшых працэдур параўнальна-гістарычнага метаду. Знешняя рэканструкцыя. Асноўныя крытэрыі ўстанаўлення роднасці моў. Унутраная рэканструкцыя. Адносная храналогія. Асноўныя прыцыпы выяўлення адноснай храналогіі. Філалагічны метада.

Найважнейшыя адкрыцці і дасягненні з дапамогай параўнальна-гістарычнага метаду. Закон Раска-Грыма. Закон Фартунатава-Сасюра. Значныя навуковыя вынікі ў параўнальна-гістарычным даследаванні індаеўрапейскіх, алтайскіх, фіна-ўгорскіх, семіцкіх, дравідыйскіх, кітайска-тыбецкіх і іншых моўных сем’яў. Стварэнне асновы граматыкі настратычных моў.

Метада лінгвістычнай геаграфіі. Асноўныя этапы лінгвагеаграфічнага вывучэння моўных з’яў. Анкетны і палявы збор фактычнага матэрыялу. Дыялекталагічныя атласы і іх тыпы. “Спроба лінгвістычнай геаграфіі” (1928) П.А. Бузука як адзін з першых дыялекталагічных атласаў у славістыцы. “Дыялекталагічны атлас беларускай мовы” (1963). Лінгвагеаграфічныя даследаванні фанетычных, граматычных і лексічных з’яў.

Дыстрыбуцыйны метада. Сутнасць метаду. Этапы дыстрыбуцыйнага аналізу. Тыпы дыстрыбуцыі паміж элементамі (кантрасная, дадатковая дыстрыбуцыя, свабоднае вар’іраванне). Сферы выкарыстання дыстрыбуцыйнага метаду.

Метада непасрэдна складальных. Сутнасць і асноўныя прыцыпы метаду. Правілы падзелу выказвання на непасрэдна складальныя (паводле Ю. Найды). Недахопы метаду.

Трансфармацыйны метада. Сутнасць метаду. Паняцце пра ядзерны сказ як сказ глыбіннай структуры. Паняцце пра сказ паверхневай структуры. Тыпы трансфармацый (пытальная, адмоўная, пасівізацыі, будучага часу, наміналізацыі і інш.). Інтэрпрэтацыя сінтаксічных з’яў з дапамогай трансфармацыйнага метаду.

Метад кампанентнага аналізу. Прызначэнне метаду. Прынцыпы вылучэння дыферэнцыйных прымет на розных узроўнях мовы. Выкарыстанне метаду кампанентнага аналізу пры даследаванні фанем, граматычных, лексічных і семантычных з’яў. Недахопы метаду.

Колькасныя метады. Сутнасць і прызначэнне гэтых метадаў. Частотныя слоўнікі. “Частотны слоўнік беларускай мовы” Н.С. Мажэйкі і А.Я. Супруна (Мн., 1976–1992. Вып. 1–5). Выкарыстанне колькасных метадаў у розных сферах мовазнаўства і ў сумежных з мовазнаўствам навук.

Матэматычныя метады. Паняцце пра гэтыя метады. Адрозненне матэматычных метадаў ад колькасных. Лінгвістычная статыстыка і яе прызначэнне. Разнавіднасці лінгвістычнай статыстыкі (лексічная, фаналагічная, граматычная і дэрывацыйная). Стылістычная статыстыка і яе прызначэнне. Тыпалагічная статыстыка. Храналагічная статыстыка (глтахраналогія). Крытэрыі глтахраналагічных даследаванняў (лексічны, фаналагічны, марфалагічны). Выкарыстанне элементаў матэматычнай логікі пры даследаванні мовы. Тэорыя інфармацыі і яе дачыненне да мовы. Тэорыя імавернасці і яе сутнасць. Выкарыстанне тэорыі імавернасці ў мовазнаўстве. Тэорыя мностваў і яе дастасоўнасць да мовы.

Эксперыментальныя метады. Выкарыстанне эксперыментальных метадаў у фанетыцы, сінтаксісе, лексікаграфіі і стылістыцы.

Тыпалагічны метады. Сутнасць метаду. Адрозненне тыпалагічнага метаду ад супастаўляльнага. Тыпалагічная класіфікацыя моў Э. Сэпіра. Сінтаксічная тыпалогія моў. Квантытатыўная тыпалогія моў Д. Грынберга. Узаемадзеянне тыпалагічнага метаду з іншымі метадамі даследавання.

Сацыялінгвістычныя метады. Разнавіднасці сацыялінгвістычных метадаў (метады палявога даследавання і метады сацыялінгвістычнага аналізу моўнага матэрыялу). Кампаненты метадаў палявога даследавання (непасрэднае назіранне – уключанае і выключанае, анкетаванне, інтэрв’ю). Карэляцыйны аналіз як метады апрацоўкі дадзеных палявых назіранняў. Метады аналізу дакументальных крыніц.

Псіхалінгвістычныя метады. Сутнасць псіхалінгвістычных метадаў. Свабодныя і накіраваныя асацыяцыйныя эксперыменты. Сфера выкарыстання метадаў.

Нейралінгвістычныя метады. Сутнасць нейралінгвістычных метадаў і іх найважнейшыя тыпы (назіранні над маўленнем хворага ў розных умовах; дыхатамічнае праслухоўванне; стэрэатаксічны метады). Сфера выкарыстання нейралінгвістычных метадаў.

Метады аналізу тэксту. Метады сінтаксічнага аналізу. Лінгвістычны метады. Супастаўляльна-стылістычны метады. Рознааспект-

ныя падыходы да тэксту (прагмалінгвістычны, семасіялагічны, гнасеалагічны, камунікацыйны, дыскурсіўны, інтэртэкстуальны, лінгвакультуралагічны, уласна лінгвістычны і інш.). Выкарыстанне метадаў кампанентнага і кантэкставага аналізу, статыстычных прыёмаў аналізу.

Метады даследавання ў кагнітыўнай лінгвістыцы. Метафарычны аналіз. Методыкі апісання і вывучэння канцэптаў (аналіз з дапамогай фрэймавай семантыкі, выяўлення асацыяцыйных комплексаў, паводле тэорыі вертыкальных сінтаксічных палёў, вертыкальнага кантэксту, канцэптавага аналізу для выяўлення глыбінных, экспліцытна не выражаных характарыстык імя і інш.)

Метады даследавання ў камп'ютарнай лінгвістыцы. Метад аналогіі. Метады ідэнтыфікацыі тэксту (якасна-колькасныя).

Метады і прыёмы даследавання ў лінгвакультуралогіі. Кампанентны аналіз (для выяўлення культурных сем). Рознааспектны падыход да вывучэння моўнай карціны свету (тыпалагічны, рэканструкцыйны, паўзроўневы аналіз мовы і інш.).

3. Патрабаванні да навуковага даследавання.

Выбар і абгрунтаванне тэмы даследавання. Планаванне этапаў працы. Крыніцы і крытэрыі адбору фактычнага матэрыялу. Метамова даследавання. Патрабаванні да тэрміна. Графічная метамова і сімволіка. Функцыянальны стыль навуковага даследавання. Метадалагічная функцыя метафары. Назапашванне тэарэтычнай інфармацыі. Бібліяграфія. Афармленне навуковай працы. Сістэма спасылак. Агляд літаратуры па тэме.

ЛІТАРАТУРА

Асноўная

* * *

Плотнікаў, Б.А. Метады даследавання мовы / Б.А. Плотнікаў // Плотнікаў, Б.А. Агульнае мовазнаўства / Б.А. Плотнікаў. – Мінск : Універсітэцкае, 1994. – С. 291-316.

Рагаўцоў, В.І. Метады даследавання мовы : у 2 ч. / В.І. Рагаўцоў. – Магілёў : УА “МДУ імя А. А. Куляшова”, 2011. – Ч. 1. – 108 с.

Рагаўцоў, В.І. Метады даследавання мовы : у 2 ч. / В.І. Рагаўцоў. – Магілёў : УА “МДУ імя А.А. Куляшова”, 2011. – Ч. 2. – 76 с.

Дадатковая

Арнольд, И.В. Основы научных исследований в лингвистике / И.В. Арнольд. – Москва : Высшая школа, 1991. – 140 с.

Арцяменяк, Г.А. Агульнае мовазнаўства : метадычныя рэкамендацыі / Г.А. Арцяменяк. – Віцебск : УА “ВДУ імя П.М. Машэрава”, 2012. – С. 21-30.

Березин, Ф.М. Общее языкознание / Ф.М. Березин, Б.Н. Головин. – Москва : Просвещение, 1979. – С. 295-307, 330-344.

Гируцкий, А.А. Общее языкознание / А.А. Гируцкий. – 4-е изд. – Минск : ТетраСистемс, 2008. – С. 273-309.

Даниленко, В.П. Методы лингвистического анализа / В.П. Даниленко. – Москва : Флинта : Наука, 2011. – 280 с.

Засорина, Л.И. Введение в структурную лингвистику / Л.И. Засорина. – Москва : Высшая школа, 1974. – С. 157-310.

Кодухов, В.И. Общее языкознание / В.И. Кодухов. – Москва : Высшая школа, 1974. – С. 202-281.

Косовский, Б.И. Общее языкознание: учение о слове и словарном составе языка / Б.И. Косовский. – Минск : Вышэйшая школа, 1974. – С. 201-244.

Косовский, Б.И. Общее языкознание: Фонетика, фонология, грамматика / Б.И. Косовский. – Минск : Вышэйшая школа, 1968. – С. 105-108, 235-262.

Маслова, В.А. Современные направления в лингвистике / В.А. Маслова. – Москва : Издательский центр “Академия”, 2008. – 272 с.

Новиков, А.М. Методология научного исследования / А.М. Новиков, Д.А. Новиков. – Москва : Либриком, 2010. – 280 с.

Общее языкознание: методы лингвистических исследований. – Москва : Наука, 1973. – 320 с.

Пищальникова, В.А. Общее языкознание / В.А. Пищальникова, А.Г. Сонин. – Москва : Издательский центр “Академия”, 2009. – С. 41-76.

Плотников, Б.А. Методы исследования лексики / Б.А. Плотников // Общее языкознание. – Минск : Вышэйшая школа, 1983. – С. 215-221.

Плотников, Б.А. Основы семасиологии / Б.А. Плотников. – Минск : Вышэйшая школа, 1984. – С. 158-164.

Плотников, Б.А. Структура плана содержания. Лексикология / Б.А. Плотников // Общее языкознание: Структура языка. Типология языков и лингвистика универсалий / под общ. ред. А.Е. Супруна. – 2-е изд. – Минск : Вышэйшая школа, 1995. – С. 71-77.

Степанов, Ю.С. Язык и метод: к современной философии языка / Ю.С. Степанов. – Москва : Языки русской культуры, 1998. – 779 с.

Супрун, А.Е. Проблема методов в науке о языке / А.Е. Супрун // Общее языкознание: Сущность и история языка / под общ. ред. А.Е. Супруна. – 2-е изд. – Минск : Вышэйшая школа, 1993. – С. 13-17.

* * *

Апресян, Ю.Д. Идеи и методы структурной лингвистики / Ю.Д. Апресян. – Москва : Просвещение, 1966. – 302 с.

Беликов, В.И. Методы социолингвистики / В.И. Беликов, Л.П. Крысин // Беликов В.И., Крысин Л.П. Социолингвистика. – Москва : РГТУ, 2001. – С. 266-327.

Вопросы методики сравнительно-исторического изучения индоевропейских языков. – Москва : АН СССР, 1956. – 323 с.

Гергиев, В. Методологические проблемы лингвистики / В. Гергиев // Общее языкознание : хрестоматия / сост. Б.И. Косовский. – Минск : Вышэйшая школа, 1976. – С. 78-86.

Гиро, П. Проблемы и методы статистической лингвистики / П. Гиро // Общее языкознание : хрестоматия / сост. Б.И. Косовский. – Минск : Вышэйшая школа, 1976. – С. 44-63.

Глисон, Г. Введение в дескриптивную лингвистику / Г. Глисон. – Москва : Иностранная литература, 1959. – 486 с.

Головин, Б.Н. Язык и статистика / Б.Н. Головин. – Москва : Просвещение, 1971. – 191 с.

Ельмслев, Л. Метод структурного анализа в лингвистике / Л. Ельмслев // Звегинцев, В.А. История языкознания XIX-XX веков в очерках и извлечениях : в 2 ч. / В.А. Звегинцев. – 3-е изд. – Москва : Просвещение, 1965. – Ч. II. – С. 103-110.

Ермолаев, В.А. Понятие речевой способности и психолингвистическое изучение семантики / В.А. Ермолаев // Психолингвистические проблемы семантики. – Москва : Наука, 1983. – С. 86-96.

Ермоленко, Г.В. Статистическое описание языковых явлений: Лингвистическая статистика : учебное пособие по спецкурсу / Г.В. Ермоленко. – Гродно : ГрГУ им. Янки Купалы, 1996. – 148 с.

Исаченко, А.В. Трансформационный анализ кратких и полных прилагательных / А.В. Исаченко // Исследования по структурной типологии. – Москва : АН СССР, 1963. – С. 61-94.

Исследования по структурной типологии. – Москва : АН СССР, 1963. – 280 с.

Кацнельсон, С.Д. Метод системной реконструкции и внутренняя хронология историко-лингвистических фактов / С.Д. Кацнельсон // Кацнельсон, С.Д. Общее и типологическое языкознание. – Ленинград : Наука, 1986. – С. 199-210.

Кибрик, А.Е. Методика полевых исследований / А.Е. Кибрик. – Москва : Издательство Московского университета, 1972. – 182 с.

Клименко, А.П. Психолингвистическое изучение семантики / А.П. Клименко // Клименко, А.П. Вопросы психологического изучения семантики. – Минск : Вышэйшая школа, 1970. – С. 18-28.

Климов, Г.А. Вопросы методики сравнительно-генетических исследований / Г.А. Климов. – Ленинград : Наука, 1971. – 87 с.

Крывіцкі, А.А. Што такое лінгвагеаграфія / А.А. Крывіцкі. – Мінск : Народная асвета, 1986. – 72 с.

Кузнецов, А.М. О применении метода компонентного анализа в лексике / А.М. Кузнецов // Синхронно-сопоставительный анализ языков разных систем. – Москва : Наука, 1971. – С. 257-268.

Кузнецов, А.М. От компонентного анализа к компонентному синтезу / А.М. Кузнецов. – Москва : Наука, 1986. – 123 с.

Курилович, Е. О методе внутренней реконструкции / Е. Курилович // Новое в лингвистике. – Москва : Прогресс, 1965. – Вып. IV. – С. 400-434.

Лурия, А.Р. Основные проблемы нейролингвистики / А.Р. Лурия. – 3-е изд. – Москва : Либриком, 2009. – 256 с.

Макаев, Э.А. Общая теория сравнительного языкознания / Э.А. Макаев. – 2-е изд. – Москва : Едиториал УРСС, 2004. – 224 с.

Мейе, А. Сравнительный метод в историческом языкознании / А. Мейе. – 2-е изд. – Москва : Едиториал УРСС, 2004. – 104 с.

Мельничук, А.С. О методологии лингвистических исследований / А.С. Мельничук // Соотношение частнонаучных методов и методологии в филологической науке : сборник научных трудов. – Москва, 1968. – С. 20-33.

Методы изучения лексики. – Минск : БГУ, 1975. – 232 с.

Методы сопоставительного изучения языков. – Москва : Наука, 1988. – 96 с.

Міхневіч, А.Я. Праблемы семантыка-сінтаксічнага даследавання беларускай мовы / А.Я. Міхневіч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1976. – 264 с.

Міхневіч, А.Я. Сінтаксічна непадзельныя словазлучэнні ў беларускай мове: (трансфармацыйны аналіз) / А.Я. Міхневіч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1965. – 114 с.

О принципах и методах лингвистического исследования. – Москва : Издательство Московского университета, 1966. – 184 с.

О точных методах исследования языка: (о так называемой “математической лингвистике”). – Москва : Издательство Московского университета, 1961. – 162 с.

Основные направления структурализма. – Москва : Наука, 1964. – 360 с.

Основы компонентного анализа. – Москва : Издательство Московского университета, 1969. – 98 с.

Падлужны, А.І. Нарыс акустычнай фанетыкі беларускай мовы / А.І. Падлужны. – Мінск : Навука і тэхніка, 1977. – 264 с.

Парадигмы научного знания в современной лингвистике. – Москва : ИНИОН РАН, 2008. – 182 с.

Пизани, В. Этимология: история, проблемы, метод / В. Пизани. – Москва : Либриком, 2009. – 186 с.

Плотников, Б.А. Дистрибутивно-статистический анализ лексических значений / Б.А. Плотников. – Минск : Вышэйшая школа, 1979. – 136 с.

Принципы и методы семантических исследований. – Москва : Наука, 1976. – 337 с.

Принципы и методы социолингвистических исследований. – Москва : Наука, 1989. – 196 с.

Рудэнка, А.М. Этымалогія: задачы, прынцыпы, метады / А.М. Рудэнка. – Мінск : МДЛУ, 1995. – 22 с.

Селиверстова, О.Н. Компонентный анализ многозначных слов / О.Н. Селиверстова. – Москва : Наука, 1975. – 240 с.

Соотношение частнонаучных методов и методологии в филологической науке : сборник научных трудов. – Москва : АН СССР, 1986. – 142 с.

Степанов, Ю.С. Методы и принципы современной лингвистики / Ю.С. Степанов. – Москва : Едиториал УРСС, 2003. – 310 с.

Структурная типология языков. – Москва : Наука, 1965. – 286 с.

Теоретические и методологические проблемы сопоставительного изучения славянских языков. – Москва : Наука, 1994. – 240 с.

Теория и методология языкознания. Методы исследования языка. – Москва : Наука, 1989. – 256 с.

Трансформационный метод в структурной лингвистике. – Москва : Наука, 1964. – 180 с.

Уорс, Д.С. Трансформационный анализ конструкций с творительным падежом в русском языке / Д.С. Уорс // Новое в лингвистике. – Москва : Прогресс, 1962. – Вып. 2. – С. 637-682.

Фрумкина, Р.М. Психолингвистические методы изучения семантики / Р.М. Фрумкина // Психолингвистические проблемы семантики. – Москва : Наука, 1983. – С. 46-85.

Фрумкина, Р.М. Роль статистических методов в современных лингвистических исследованиях / Р.М. Фрумкина // Математическая лингвистика. – Москва : Наука, 1973. – С. 156-182.

Фрумкина, Р.М. Статистические методы изучения лексики / Р.М. Фрумкина. – Москва : Наука, 1964. – 115 с.

Шаумян, С.К. Насущные задачи структурной лингвистики / С.К. Шаумян // Звегинцев, В.А. История языкознания XIX-XX веков в очерках и

извлечениях : в 2 ч. / В.А. Звегинцев. – 3-е изд. – Москва : Просвещение, 1965. – Ч. II. – С. 458-466.

Шахнарович, А.М. Экспериментальное исследование реализации эмоциональности в речевой деятельности / А.М. Шахнарович // Человеческий фактор в языке: языковые механизмы экспрессивности. – Москва : Наука, 1991. – С. 99-113.

Швейцер, А.Д. Современная социолингвистика: теория, проблемы, методы / А.Д. Швейцер. – Москва : Наука, 1977. – 176 с.

Юсупов, У.К. Сопоставительная лингвистика как самостоятельная дисциплина / У.К. Юсупов // Методы сопоставительного изучения языков. – Москва : Наука, 1988. – С. 6-11.

Ярцева, В.Н. Теория и практика сопоставительного исследования языков / В.Н. Ярцева // Известия АН СССР. Серия литературы и языка. – 1986. – Т. 45. – № 6. – С. 493-499.

Слоўнікі

Беларуская мова : энцыклапедыя / пад рэд. А.Я. Міхневіча. – Мінск : БелЭн, 1994. – 655 с.

Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В.Н. Ярцева. – Москва : Советская энциклопедия, 1990. – 685 с. ; 2-е изд., дополн. – Москва : Большая Российская энциклопедия, 2002. – 709 с.

ЗАДАННІ ДЛЯ ТЭМАТЫЧНАГА ТЭСТАВАГА КАНТРОЛЮ

Агульныя заўвагі

1. Заданні “Адзначце...” прадугледжваюць выбар з чатырох варыянтаў адказу аднаго або некалькіх (двух, трох, чатырох) правільных. Вось, напрыклад, 6-е заданне (тэст № 9 “Матэматычныя метады”):

Адзначце правільнае:

Статыстычная ўжывальнасць лексічных адзінак у тэксце выяўляецца з дапамогай метаду, заснаванага на законе...

- а) Раска-Грыма;
- б) Цыпфа;
- в) Сасюра;
- г) Фартунатава-Сасюра.

Заданне мае толькі адзін правільны адказ – б), г. зн. Цыпфа.

7-е заданне тэсту № 1 “Метадалогія ў мовазнаўстве”:

Адзначце правільнае:

Метадалагічная каштоўнасць для мовазнаўства дыялектычнага закону пераходу колькасных змяненняў у якасныя заключаецца ў тым, што ён...

- а) прадугледжвае вывучэнне мовы як грамадскай з’явы;
- б) выяўляе паступовасць гістарычных змен мовы;
- в) акцэнтуюе ўвагу даследчыкаў на нераўнамернасці тэмпаў моўнага развіцця;
- г) прадугледжвае вывучэнне функцый мовы.

Заданне мае два правільныя адказы: б) выяўляе паступовасць гістарычных змен мовы і в) акцэнтуюе ўвагу даследчыкаў на нераўнамернасці тэмпаў моўнага развіцця.

3-е заданне тэсту № 5 “Параўнальна-гістарычны метады” прадугледжвае:

Адзначце правільнае:

Параўнальна-гістарычны метады ўключае комплекс даследчыцкіх прыёмаў, асноўных з якіх...

- а) вызначэнне генетычнай прыналежнасці моўных з’яў;
- б) устанаўленне сістэмы адпаведнасцей і адхіленняў ад іх на розных моўных узроўнях;
- в) аднаўленне архетыпаў;
- г) класіфікацыя функцыянальных стыляў.

У 22-м заданні тэсту № 11 “Тыпалагічны метады” прапануецца:
Устаўце правільнае:

Тыпалогіі могуць грунтавацца на _____ характарыстыках
(падставах):

- а) экспрэсіўна-ацэначных;
- б) лексічных;
- в) часцінамоўных;
- г) комплексных (цэльнасістэмных).

Тут усе з чатырох прапанаваных на выбар адказаў правільныя,
г. зн. а) экспрэсіўна-ацэначных; б) лексічных; в) часцінамоўных;
г) комплексных (цэльнасістэмных).

3. Заданні “Дапоўніце адказ” патрабуюць дадаць слова ці (радзеі)
спалучэнне слоў, якое неабходна ўжываць у сінтаксічна абумоўле-
най форме (род, лік, склон і да т. п.).

Так, 5-е заданне тэсту № 5 “Параўнальна-гістарычны-метады”
прадугледжвае:

Дапоўніце адказ:

Аднаўленне незасведчаных моўных формаў, з’яў шляхам гіста-
рычнага параўнання адпаведных адзінак асобнай мовы, групы або
сям’і моў называецца _____.

Каб выканаць заданне, трэба ўстаўці адно слова – назоўнік
рэканструкцыяй.

У 1-м заданні тэсту № 7.2. “Метады непасрэдна складальных”
прапануецца:

Дапоўніце адказ:

Для выяўлення сінтаксічнай структуры словазлучэння, сказа і
словаўтваральнай структуры слова ў выглядзе іерархіі іх складні-
каў служыць метады _____ . Тут неабходна ўстаўці тэрмінаспа-
лучэнне *непасрэдна складальных*.

Некаторыя заданні дапускаюць некалькі правільных варыян-
таў-адказаў. Напрыклад, 7-е заданне тэсту № 3 “Апісальны метады”:

Дапоўніце адказ:

Класіфікацыі, якія грунтуюцца на двух супрацьпастаўленнях з
улікам наяўнасці ці адсутнасці пэўнай прыметы, называюцца
_____. Дапускаюцца два правільныя адказы: *дыхатамічнымі*
і *бінарнымі*.

12-е заданне тэсту № 7.4. “Метады кампанентнага аналізу”:

Дапоўніце адказ:

Агульная для двух і больш лексічных значэнняў сема называ-
ецца _____ семай.

Адказ дапаўняецца ўстаўкай прыметніка *інтэгральнай* або яго
варыянта *інтэграцыйнай*.

Тэст № 1

МЕТАДАЛОГІЯ Ў МОВАЗНАЎСТВЕ

1. Адзначце правільнае:

Метадалогія ў мовазнаўстве – гэта...

- а) сукупнасць метадаў даследавання;
- б) тое, што і метадыка;
- в) тэорыя распрацоўкі і прымянення метадаў;
- г) светапоглядная канцэпцыя асобнага даследчыка.

2. Адзначце правільнае:

У мовазнаўстве метадалогія выконвае наступныя асноўныя функцыі:

- а) вызначае аб'ект вывучэння;
- б) акрэслівае задачы кожнага даследавання;
- в) вызначае метады і прыёмы аналізу мовы і шляхі (спосабы) іх практычнага выкарыстання;
- г) падводзіць вынікі даследавання.

3. Адзначце правільнае:

Метадалагічнае значэнне для мовазнаўства маюць законы...

- а) адзінства і барацьбы процілегласцей;
- б) адмаўлення адмаўлення;
- в) пераходу колькасных змяненняў у якасныя;
- г) сусветнага прыцягнення.

4. Адзначце правільнае:

Вытокі і ўнутраныя прычыны моўных змен грунтуюцца на дыялектычным законе...

- а) адмаўлення адмаўлення;
- б) пераход колькасных змяненняў у якасныя;
- в) адзінства і барацьбы процілегласцей;
- г) пераходу з'яў з аднаго якаснага стану ў іншы.

5. Устаўце правільнае:

Дыялектычны закон _____ тлумачыць, у якім кірунку адбываюцца моўныя змены.

- а) адмаўлення адмаўлення;
- б) адзінства і барацьбы процілегласцей;
- в) пераходу колькасных змяненняў у якасныя;
- г) пераходу з'яў з аднаго якаснага стану ў іншы.

6. Адзначце правільнае:

Паступовасць гістарычных змен мовы, нераўнамернасць тэмпаў моўнага развіцця адлюстроўвае дыялектычны закон...

- а) пераходу колькасных змяненняў у якасныя;
- б) адзінства і барацьбы процілегласцей;
- в) адмаўлення адмаўлення;
- г) пераходу з'яў з аднаго якаснага стану ў іншы.

7. Адзначце правільнае:

Метадалагічная каштоўнасць для мовазнаўства дыялектычнага закону пераходу колькасных змяненняў у якасныя заключаецца ў тым, што ён...

- а) прадугледжвае вывучэнне мовы як грамадскай з'явы;
- б) выяўляе паступовасць гістарычных змен мовы;
- в) акцэнтуюе ўвагу даследчыкаў на нераўнамернасці тэмпаў моўнага развіцця;
- г) прадугледжвае вывучэнне функцый мовы.

8. Адзначце правільнае:

Зыходнае палажэнне дыялектыкі аб усеагульнай сувязі з'яў і працэсаў пакладзена ў мовазнаўстве ў аснову метадалагічнага прынцыпу...

- а) гістарызму;
- б) сістэмнасці;
- в) матэрыяльнага адзінства свету;
- г) усеагульнасці развіцця.

9. Адзначце правільнае:

З дыялектычнай катэгорыяй руху (як спосабу існавання матэрыі і свядомасці) у мовазнаўстве непасрэдна звязаны прынцып...

- а) псіхалагізму;
- б) сістэмнасці;
- в) гістарызму;
- г) эканоміі моўных сродкаў.

10. Устаўце правільнае:

Прынцып гістарызму ў мовазнаўстве прадугледжвае разуменне мовы як _____ з'явы.

- а) статычнай;
- б) дынамічнай;
- в) псіхалагічнай;
- г) біялагічнай.

11. Адзначце правільнае:

У суадносінах тыпу “фанема-алафон”, “марфема-аламорф”, “лексема-ЛСВ” праяўляецца катэгорыя...

- а) колькасці і якасці;
- б) прычыны і выніку;

- в) прасторы і часу;
- г) агульнага і адзінкавага.

12. Адзначце правільнае:

Спецыяльныя (лінгвістычныя) метады даследавання:

- а) трансфармацыйны;
- б) індукцыйны;
- в) дэдукцыйны;
- г) дыстрыбуцыйны.

Тэст № 2

МЕТАД У МОВАЗНАЎСТВЕ

1. Дапоўніце адказ:

Сукупнасць прыёмаў і аперацый практычнага і тэарэтычнага вытлумачэння рэчаіснасці – гэта _____ даследавання.

2. Дапоўніце адказ:

Універсальным метадам для пазнання ўсіх з’яў і аб’ектаў з’яўляецца _____ метада, паводле якога матэрыяльны свет пазнаецца ўсебакова ў яго цэласнасці, суцярэчлівасці і развіцці.

3. Дапоўніце адказ:

Спосаб разважання (розумазаключэння) і метада даследавання, пры якіх лагічныя вывады робяцца на аснове прыватных фактаў, называецца _____.

4. Дапоўніце адказ:

Спосаб даследавання, калі разважанне праводзіцца ад агульнага да канкрэтнага і адзінкавага, г. зн. шляхам пазнання ў кірунку ад агульных разважанняў да канкрэтных вывадаў, называецца _____.

5. Адзначце правільнае:

Навуковыя метады бываюць...

- а) агульнанавуковыя;
- б) канкрэтна-навуковыя, або спецыяльныя;
- в) унутрыдысцыплінныя;
- г) міждысцыплінныя.

6. Адзначце правільнае:

Да ўнутрыдысцыплінных адносяцца метады...

- а) унутранай рэканструкцыі; в) картаграфавання;
б) апісальны; г) супастаўляльны.

7. Адзначце правільнае:

Міждысцыпліннымі метадамі з'яўляюцца...

- а) аксіяматычны; в) метады непасрэдна складальных;
б) апісальны; г) колькасныя.

8. Адзначце правільнае:

Метадамі даследавання мовы з'яўляюцца...

- а) апісальны; в) параўнальна-гістарычны;
б) супастаўляльны; г) матэматычныя.

9. Адзначце правільнае:

Метадамі даследавання мовы з'яўляюцца...

- а) метады лінгвістычнай геаграфіі; в) трансфармацыйны;
б) дыстрыбуцыйны; г) трансэндэнтальны.

10. Адзначце правільнае:

Метадамі даследавання мовы з'яўляюцца...

- а) сацыялінгвістычныя; в) метады непасрэдна складальных;
б) псіхалінгвістычныя; г) біястратыграфічны.

11. Адзначце метады, якія выкарыстоўваюцца пры даследаванні мовы:

- а) эксперыментальныя; в) кампанентнага аналізу;
б) геамарфалагічны; г) ізатопныя.

Тэст № 3

АПІСАЛЬНЫ МЕТАД

1. Адзначце правільнае:

Для дакладнай і поўнай інвентарызацыі і сістэматызацыі адзінак мовы на пэўным этапе яе развіцця прымяняецца...

- а) супастаўляльны метады;
б) параўнальна-гістарычны метады;
в) апісальны метады;
г) метады лінгвістычнай геаграфіі.

5. Адзначце правільнае:

Аснова ўнутрымоўнага супастаўлення – ...

- а) пэўная з’ява (адзінка) мовы;
- б) пэўная мова;
- в) пэўная з’ява (адзінка) дыялекту;
- г) пэўныя мовы.

6. Адзначце правільнае:

Супастаўляльны метады можа выкарыстоўвацца...

- а) у тэорыі і практыцы перакладу;
- б) пры стварэнні дыялекталагічных атласаў;
- в) у методыцы выкладання замежных моў у нацыянальных школах;
- г) пры стварэнні двухмоўных і шматмоўных перакладных слоўнікаў, а таксама супастаўляльных граматык розных моў.

Тэст № 5

ПАРАЎНАЛЬНА-ГІСТАРЫЧНЫ МЕТАД

1. Адзначце правільнае:

Сукупнасць прыёмаў і працэдур гістарычна-генетычнага даследавання моўных сем’яў і груп, а таксама асобных моў для ўстанаўлення заканамернасцей іх развіцця – гэта...

- а) трансфармацыйны метады;
- б) параўнальна-гістарычны метады;
- в) дыстрыбуцыйны метады;
- г) метады кампанентнага аналізу.

2. Устаўце правільнае:

Параўнальна-гістарычны метады інакш называюць _____ метадамі:

- а) кампаратывным;
- б) гістарычным;
- в) генетычным;
- г) лінгвагенетычным.

3. Адзначце правільнае:

Параўнальна-гістарычны метады ўключае комплекс даследчыцкіх прыёмаў, асноўных з якіх...

- а) вызначэнне генетычнай прыналежнасці моўных з’яў;
- б) ўстанаўленне сістэмы адпаведнасцей і адхіленняў ад іх на розных моўных узроўнях;

- в) аднаўленне архетыпаў;
- г) класіфікацыя функцыянальных стыляў.

4. Адзначце правільнае:

Параўнальна-гістарычны метада мае на мэце...

- а) рэканструяваць мову-аснову (прамову);
- б) даказаць агульнасць паходжання моў, іх прыналежнасць да сям'і (групы, падгрупы);
- в) прасачыць працэсы самастойнага развіцця роднасных моў;
- г) выявіць адносную храналогію моўных змен як у прамове, так і ва ўтвораных на яе аснове мовах.

5. Дапоўніце адказ:

Аднаўленне незасведчаных моўных формаў, з'яў шляхам гістарычнага параўнання адпаведных адзінак асобнай мовы, групы або сям'і моў называецца _____.

6. Дапоўніце адказ:

Рэканструкцыя архетыпаў (праформаў) – адна з найважнейшых працэдур _____ метаду.

7. Адзначце правільнае:

Пры рэканструкцыі архаічных значэнняў спрадвечных слоў улічваюцца экстралінгвістычныя фактары:

- а) гісторыя народа;
- в) звычаі;
- б) культура;
- г) гаспадарчы ўклад жыцця.

8. Адзначце правільнае:

Рэканструкцыя бывае...

- а) знешняя;
- в) функцыянальная;
- б) унутраная;
- г) унутрыўзроўневая.

9. Дапоўніце адказ:

Рэканструкцыя праформаў, якая грунтуецца на аснове параўнання сістэмна звязаных фактаў шэрагу роднасных моў, называецца _____.

10. Адзначце правільнае:

Асноўныя крытэрыі ўстанаўлення роднасці моў:

- а) супастаўляюцца словы, якія ўжываюцца людзьмі здаўна і абазначаюць асноўныя, жыццёва важныя прадметы, з'явы і паняцці;
- б) улічваюцца падабенства ў граматычным афармленні слоў;

- в) бяруцца пад увагу рэгулярныя фанетычныя адпаведнасці ў розных мовах;
г) улічваюцца адрозненні ў мовах.

11. Дапоўніце адказ:

Рэканструкцыя праформаў, якая грунтуецца на супастаўленні дадзеных розных храналагічных зрэзаў у межах адной мовы, называецца _____.

12. Адзначце правільнае:

Прыём адноснай храналогіі дае магчымасць вызначыць...

- а) структуру моўнай адзінкі;
б) функцыі моўнай адзінкі;
в) значэнне моўнай адзінкі;
г) паслядоўнасць узнікнення з'яў у мове.

13. Адзначце правільнае:

Крытэрыі вызначэння адноснай храналогіі (паводле М. Барталі):

- а) з дзвюх моўных з'яў больш старажытная звычайна тая, якая раней засведчана пісьмовымі помнікамі;
б) больш старажытная моўная з'ява захоўваецца звычайна на ізаляванай тэрыторыі (арэале): востраве, горных далінах і да т. п.;
в) з'ява, пашыраная ў большым арэале, звычайна больш старажытная;
г) з дзвюх моўных з'яў тая больш старажытная, якая ўступіла месца іншай.

14. Адзначце правільнае:

Апрача рэканструкцыі прамовы, параўнальна-гістарычны метады служыць для вырашэння такіх агульналінгвістычных задач, як...

- а) пабудова тэорыі эвалюцыйнага развіцця мовы;
б) гістарычнае апісанне ўзроўняў мовы (дяххранічныя фаналогія, марфалогія, сінтаксіс);
в) гістарычнае апісанне міжузроўняў мовы (дяххранічныя марфалогія, словаўтварэнне і г. д.);
г) дяххранічны аналіз працэсаў дывергентнага і канвергентнага развіцця асобных моў.

15. Адзначце правільнае:

З дапамогай параўнальна-гістарычнага метаду...

- а) распрацаваны параўнальна-гістарычныя граматыкі індаеўрапейскіх, фіна-ўгорскіх, алтайскіх, семіцкіх, дравідыйскіх, банту, кітайска-тыбецкіх і іншых моў;

- б) створаны асновы граматыкі настратычных моў;
- в) падрыхтаваны шматлікія этымалагічныя слоўнікі розных моў;
- г) падрыхтаваны шмалікія гістарычныя слоўнікі розных моў.

16. Адзначце правільнае:

Узнікненне параўнальна-гістарычнага метаду звязана з імёнамі...

- а) Ф. Бопа;
- б) Р. Раска;
- в) Я. Грыма;
- г) А.Х. Вастокава.

Тэст № 6

МЕТАД ЛІНГВІСТЫЧНАЙ ГЕАГРАФІІ

1. Адзначце правільнае:

Сукупнасць прыёмаў, з дапамогай якіх выяўляецца тэрыторыя пашырэння моўных з'яў, – гэта...

- а) псіхалінгвістычныя метады;
- б) трансфармацыйны метады;
- в) дыстрыбуцыйны метады;
- г) метады лінгвістычнай геаграфіі.

2. Адзначце правільнае:

Паводле Э. Касерыу, метады лінгвістычнай геаграфіі прадугледжваюць наступныя этапы працы:

- а) збор матэрыялу;
- б) картаграфаванне сабранага матэрыялу і падрыхтоўка карт для дыялекталагічнага атласа;
- в) інтэрпрэтацыя матэрыялу (ізаглас або іх пучкоў);
- г) класіфікацыя моў свету.

3. Адзначце правільнае:

Паводле А.А. Крывіцкага, галоўнымі этапамі лінгвагеаграфічнага даследавання з'яўляюцца наступныя:

- а) вызначэнне сеткі апорных населеных пунктаў (абраных для збору матэрыялу);
- б) вызначэнне прынцыпаў класіфікацыі дыялектаў;
- в) складанне праграмы (апытальнікаў, анкет) даследавання;
- г) стварэнне лінгвістычнай карты.

4. Адзначце тыпы дыялекталагічных атласаў:

- а) нацыянальныя;
- б) моўных саюзаў;
- в) роднасных моў;
- г) галіновыя.

7. Дапоўніце адказ:

Дыстрыбуцыя, пры якой элементы не сустракаюцца ў адных і тых жа акружэннях, называецца _____.

8. Дапоўніце адказ:

Дыстрыбуцыя, пры якой элементы, знаходзячыся ў тых самых акружэннях, не адрозніваюць гукавых абалонак слоў і значэнняў, называецца _____.

9. Адзначце правільнае:

Паводле кантраснай дыстрыбуцыі ўжываюцца...

- а) варыяцыі фанемы <к> – [к°] (*кот* і *кут*);
- б) фанемы <ж> і <ш> (*жар* і *шар*);
- в) афіксы (канчаткі) *-ой-* і *-ою-* (*сцяной* і *сцяною*);
- г) марфемы (морфы) *-е-* і *-і-* (*бялець* і *бяліць*).

10. Адзначце правільнае:

Паводле дадатковай дыстрыбуцыі ўжываюцца...

- а) афіксы (канчаткі) *-амі-* і *-ыма-* (*вачамі* і *вачыма*);
- б) фанемы <п> і <б> (*пар* і *бар*);
- в) афіксы (суфіксы) *-чык-* (*аб'ездчык*, *лётчык*, *возчык*, *перапісчык*) і *-шчык-* (*зваршчык*, *мадэльшчык*, *паромшчык*, *бетоншчык*, *мыйшчык*);
- г) варыяцыі фанемы <у>: [у] (*цюк*), [у] (*куль*), [ў] (*цюль*), <к> – [к°] (*кот*), [к'] (*рукі*).

11. Адзначце правільнае:

Паводле свабоднага вар'іравання ўжываюцца...

- а) фанемы <д> і <т> (*дом* і *том*);
- б) спалучэнні [чн'] і [шн'] (*яечня* і *яешня*);
- в) пазіцыйныя варыяцыі фанемы <с> – [с] і [с°] (*самы* і *сом*);
- г) афіксы (канчаткі) *-ямі* і *-мі* (*конямі* і *коньмі*).

Тэст № 7.2.

МЕТАД НЕПАСРЭДНА СКЛАДАЛЬНЫХ

1. Дапоўніце адказ:

Для выяўлення сінтаксічнай структуры словазлучэння, сказа і словаўтваральнай структуры слова ў выглядзе іерархіі іх складнікаў служыць метада _____.

2. Адзначце правільнае:

Асноўныя прынцыпы метаду непасрэдна складальных былі сфармуляваны ў 1920-я гг...

- а) В. Матэзіусам;
- б) У. Скалічкам;
- в) Л. Ельмслевам;
- г) Л. Блумфілдам.

3. Устаўце правільнае:

Метад непасрэдна складальных заснаваны на дапушчэнні, што любая складаная адзінка ўтвараецца з _____ больш простых адзінак:

- а) трох;
- б) чатырох;
- в) дзвюх;
- г) пяці.

4. Адзначце правілы падзелу выказвання на непасрэдна складальныя (паводле Ю. Найды):

- а) складнікі павінны суадносіцца сэнсава;
- б) НС можна замяніць больш дробнымі складнікамі;
- в) НС павінны быць мінімальнымі (бінарнымі);
- г) складнікі не павінны суадносіцца сэнсава.

5. Адзначце недахопы метаду непасрэдна складальных:

- а) не дае магчымасці выявіць асаблівасці сінтаксічнай структуры аманімічных канструкцый;
- б) існуюць словы і канструкцыі, якія натуральна падзяляюцца не на дзве, а на тры часткі;
- в) з цяжкасцю дастасоўваецца да аналізу складаных сказаў;
- г) абмежаваны аналізам слоў (формаў слоў), утвораных марфалагічным спосабам.

Тэст № 7.3.

ТРАНСФАРМАЦЫЙНЫ МЕТАД

1. Дапоўніце адказ:

Метад вызначэння сінтаксічнай структуры сказа з дапамогай набору трансфармацый называецца _____.

2. Адзначце правільнае:

Асноўныя прынцыпы трансфармацыйнага метаду сфармуляваны ў пачатку 50-х гг. XX ст....

- а) Л. Ельмслевам;
- б) В. Матэзіусам;
- в) Л. Блумфілдам;
- г) З. Харысам.

3. Адзначце правільнае:

Трансформ *Студэнт не канспектуе лекцыі ўтварыўся ў выніку трансфармацыі...*

- а) пыталнай;
- б) адмоўнай;
- в) пасівізацыі;
- г) будучага часу.

4. Адзначце правільнае:

Трансформ *Лекцыя будзе канспектавацца студэнтам утварыўся ў выніку трансфармацыі...*

- а) наміналізацыі;
- б) пасівізацыі і будучага часу;
- в) сцвярджалнай;
- г) актывізацыі.

5. Адзначце правільнае:

У прыкладах тыпу *ісці лесам → ісці па лесе і ісці раніцай → *ісці па раніцы* з дапамогай трансфармацыйнага метаду размяжоўваюцца значэнні творнага склону – ...

- а) інструментальнае і суб'ектнае;
- б) суб'ектнае і аб'ектнае;
- в) прасторавае і часавае;
- г) спосабу дзеяння і параўнальнае.

6. Адзначце правільнае:

У прыкладах тыпу *машына дроў → Дроў – (цэлая) машына і вершы паэта → *Паэта – вершы* з дапамогай трансфармацыйнага метаду размяжоўваюцца значэнні роднага склону – ...

- а) суб'ектнае і аб'ектнае;
- б) колькаснае і няколькаснае;
- в) аб'ектнае і акалічнаснае;
- г) аб'ектнае і азначальнае.

7. Адзначце правільнае:

У прыкладах тыпу *сукенка маёй сястры → сукенка сястры і юнак рашучага характару → *юнак характару* з дапамогай трансфармацыйнага метаду размяжоўваюцца катэгорыі...

- а) пэўнасці / няпэўнасці;
- б) абстрактнасці / канкрэтнасці;
- в) адчужальнасці / неадчужальнасці;
- г) рэчыўнасці / зборнасці.

8. Адзначце правільнае:

З дапамогай трансфармацыі *Міхась ідзе з братам → Брат ідзе з Міхасём і Міхась ідзе з заплечнікам → *Заплечнік ідзе з Міхасём* размяжоўваюцца...

- а) прасторавае і часавае значэнне;
- б) назвы істот і неістот;
- в) катэгорыя “адчужальнасці / неадчужальнасці”;
- г) дзеясловы актыўнага дзеяння і стану.

9. Адзначце правільнае:

Канцэпцыя трансфармацыйнай граматыкі распрацавана (50–60-я гг. XX ст.)...

- а) Н. Хомскім;
- б) Е. Курьоловічам;
- в) Л. Тэньерам;
- г) З. Харысам.

10. Устаўце правільнае:

Усяго Н. Хомскі вылучаў _____ тыпы розных трансфармацый.

- а) 4;
- б) 32;
- в) 33;
- г) 24.

Тэст № 7.4.

МЕТАД КАМПАНЕНТНАГА АНАЛІЗУ

1. Дапоўніце адказ:

Метад даследавання зместу значэнневых адзінак мовы, які мае на мэце вылучыць мінімальныя семантычныя складнікі, называецца _____.

2. Адзначце правільнае:

З сем ‘падмурак’ + ‘столь’ + ‘дах’ + ‘вокны’ + ‘сцены’ + ‘падлога’ складаецца значэнне слова...

- а) зямлянка;
- б) будынак;
- в) будан;
- г) клеў.

3. Адзначце правільнае:

З сем ‘перамяшчацца’ + ‘у адным кірунку’ + ‘у прасторы’ + ‘ступаць нагамі’ складаецца значэнне слова...

- а) хадзіць;
- б) сігаць;
- в) цягнуцца;
- г) ісці.

4. Дапоўніце адказ:

З сем ‘прыбор’ + ‘вымярэнне’ + ‘ціск’ + ‘атмасфера’ складаецца значэнне слова _____.

14. Дапоўніце адказ:

“Прыхаваная” сема, якая можа выяўляцца ў пэўных сітуацыях, называецца _____.

15. Дапоўніце адказ:

Сема, якая перадае ступень (інтэнсіўнасць) прыметы ў блізкіх па значэннях словах, называецца _____.

16. Дапоўніце адказ:

Класему ‘прадметнасць’ маюць _____.

17. Дапоўніце адказ:

Класему ‘прымета’ маюць _____.

18. Дапоўніце адказ:

Класему ‘працэс’ маюць _____.

19. Дапоўніце адказ:

Класему ‘прымета паводле дзеяння’ маюць _____.

20. Дапоўніце адказ:

Класему ‘прымета дзеяння’ маюць _____.

21. Адзначце правільнае:

Дзеясловы *ісці, ехаць, ляцець, плаваць* маюць архісему...

- а) ‘хуткасць’;
- б) ‘перамяшчэнне’;
- в) ‘аднанакіраванасць’;
- г) ‘месца руху’.

22. Адзначце правільнае:

Дзеясловы *хадзіць, ехаць, бегчы* маюць інтэгральную сему (класему)...

- а) ‘хуткасць’;
- б) ‘аднанакіраванасць’;
- в) ‘рознанакіраванасць’;
- г) ‘перамяшчэнне’.

23. Адзначце правільнае:

Дзеясловы *ісці і хадзіць* маюць дыферэнцыйную сему...

- а) ‘асяроддзе’;
- б) ‘хуткасць’;
- в) ‘аднанакіраванасць / рознанакіраванасць’;
- г) ‘спосаб руху’.

- а) Р. Дэкарта;
- б) А. Сміта;

- в) Г. Лейбніца;
- г) І. Гердэра.

4. Устаўце правільнае:

_____ выявіў тэндэнцыю развіцця шэрагу індаеўрапейскіх моў ад сінтэтызму да аналітызму:

- а) А. Шляйхер;
- б) А.А. Патабня;
- в) В. Гумбальт;
- г) А. Сміт.

5. Адзначце правільнае:

Меркаванне, што змяшанне моў вядзе да спрашчэння марфалогіі, іншымі словамі – да ўзмацнення аналітычных рыс кантактавальных моў, упершыню выказаў...

- а) Р. Дэкарт;
- б) А. Сміт;
- в) В. Гумбальт;
- г) І. Гердэр.

6. Адзначце правільнае:

Першая навуковая тыпалагічная класіфікацыя моў належыць...

- а) А. Шлегелю;
- б) А. Шляйхеру;
- в) Ф. Шлегелю;
- г) Г. Штайнталю.

7. Адзначце правільнае:

Усе мовы В. Гумбальт падзяліў на...

- а) ізаляцыйныя;
- б) інкарпарацыйныя;
- в) аглютынацыйныя;
- г) флексійныя.

8. Адзначце правільнае:

Мовы, паводле В. Гумбальта, змяняюцца ад...

- а) аморфнага (ізаляцыйнага) стану да флексійнага;
- б) флексійнага стану да аморфнага (ізаляцыйнага);
- в) інкарпарацыйнага стану да флексійнага;
- г) ад флексійнага стану да інкарпарацыйнага.

9. Адзначце правільнае:

Шматмерную тыпалагічную класіфікацыю моў, якая грунтавалася на комплексе агульных характарыстык, распрацаваў...

- а) П.Ф. Фаргунатаў;
- б) Э. Сэпір;
- в) А.А. Патабня;
- г) М.С. Трубяцкой.

10. Адзначце правільнае:

Тыпалагічная класіфікацыя моў, распрацаваная ў XX ст. Э. Сэпірам, улічвала...

- а) ступень складанасці слова;
- б) ступень зліцця элементаў унутры слова;
- в) тыпы моўных значэнняў;
- г) сінтаксічныя функцыі.

11. Адзначце правільнае:

З улікам ступені складанасці слова сярод моў Э. Сэпір вылучаў...

- а) аналітычныя;
- б) полісінтэтычныя;
- в) сінтэтычныя;
- г) аглютынацыйныя.

12. Адзначце правільнае:

Паводле зліцця элементаў унутры слова Э. Сэпір падзяляў мовы на...

- а) ізаляцыйныя;
- б) фузійныя;
- в) аглютынацыйныя;
- г) сімвалічныя.

13. Адзначце правільнае:

Пры тыпалагічнай класіфікацыі моў Э. Сэпір улічваў тыпы значэння:

- а) асноўныя (канкрэтныя);
- б) канкрэтна-рэляцыйныя;
- в) дэрывацыйныя;
- г) чыста-рэляцыйныя.

14. Адзначце правільнае:

Распрацаваны тыпалогіі:

- а) фаналагічная – М.С. Трубяцкім;
- б) сінтаксічная – І.І. Мешчанінавым;
- в) кантэнсіўная – Г.А. Клімавым;
- г) функцыянальна-стылістычная – В.У. Вінаградавым.

15. Устаўце правільнае:

У працы М.С. Трубяцкага “Асновы фаналогіі” (1939 г.) даследуюцца фаналагічныя сістэмы каля _____ моў і разглядаюцца ўсе асноўныя паняцці фаналогіі:

- а) 100;
- б) 50;
- в) каля 200;
- г) больш за 300.

16. Адзначце правільнае:

З улікам сінтаксічнага крытэрыю вылучаюць тыпы (лады) сказаў:

- а) намінатыўны;
- б) актыўны;
- в) эргатыўны;
- г) класны.

17. Адзначце правільнае:

Эргатыўны лад сказа ўласцівы мовам...

- а) чукоцкай;
- б) італьянскай;
- в) аварскай;
- г) абхазскай.

18. Адзначце правільнае:

Намінатыўны лад сказа ўласцівы...

- а) эскімоска-алеуцкім мовам;
- б) індаеўрапейскім мовам;
- в) дравідыйскім мовам;
- г) банту мовам.

19. Адзначце правільнае:

Квантытатыўную тыпалогію моў стварыў...

- а) Б.А. Успенскі;
- б) Д. Грынберг;
- в) Т. Мілеўскі;
- г) А. Марцінэ.

20. Устаўце правільнае:

Д. Грынберг увёў індэкс (колькасныя паказчыкі) для выяўлення ступені _____ моў:

- а) аглютынацыйнасці;
- б) аналітызму;
- в) сінтэтызму;
- г) ізаляцыйнасці.

21. Устаўце правільнае:

Тыпалогіі могуць грунтавацца на _____ характарыстыках (падставах):

- а) сацыялагічных;
- б) лексічна-граматычных;
- в) арэальных;
- г) прасадыхных.

22. Устаўце правільнае:

Тыпалогіі могуць грунтавацца на _____ характарыстыках (падставах):

- а) экспрэсіўна-ацэнных;
- б) лексічных;
- в) часцінамоўных;
- г) комплексных (цэльнасістэмных).

САЦЫЯЛІНГВІСТЫЧНЫЯ МЕТАДЫ

1. Дапоўніце адказ:

Метады аналізу як сінтэз лінгвістычных і сацыялагічных прыёмаў, што выкарыстоўваюцца для даследавання сацыялінгвістычных з'яў, называюцца _____.

2. Адзначце правільнае:

Метады палявога даследавання прадугледжваюць...

- а) непасрэднае назіранне;
- б) анкетаванне;
- в) інтэрв'ю;
- г) аналіз фізіялагічных рэакцый арганізма інфарманта на пэўныя моўныя стымулы.

3. Устаўце правільнае:

Элемент палявога даследавання, які заключаецца ў слуханні і запісе жывога маўлення на магнітафон, называецца _____ назіраннем:

- а) непасрэдным;
- б) прамым;
- в) прысутным;
- г) актыўным.

4. Устаўце правільнае:

Прыём палявога даследавання, які дае магчымасць даследчыку быць адначасова ўдзельнікам маўленчай сітуацыі, называецца _____ назіраннем:

- а) прысутным;
- б) адкрытым;
- в) уключаным;
- г) супольным.

5. Устаўце правільнае:

Прыём палявога даследавання – назіранне за маўленнем без удзелу ў ім даследчыка называецца _____ назіраннем:

- а) адсутным;
- б) непрысутным;
- в) выключаным;
- г) схаваным.

6. Дапоўніце адказ:

Адзін з найбольш пашыраных метадаў збору моўнага матэрыялу, які праводзіцца ананімна, пісьмова з выкарыстаннем анкет (апытальных лістоў), у прысутнасці даследчыка ці без яго, называецца _____.

7. Адзначце часткі анкеты:

- а) уступная;
- б) сацыялагічная;
- в) уласна лінгвістычная;
- г) заключная.

8. Адзначце правільнае:

Ва ўступнай частцы анкеты акрэсліваюцца...

- а) змест (сутнасць і мэты) апытання;
- б) сацыяльныя і біяграфічныя дадзеныя інфарманта;
- в) пытанні, паводле якіх праводзіцца даследаванне;
- г) вывады даследавання.

9. Адзначце правільнае:

Сацыялагічная частка анкеты мае на мэце высветліць...

- а) пытанні, паводле якіх праводзіцца даследаванне;
- б) сацыяльныя і біяграфічныя дадзеныя інфарманта;
- в) вывады даследавання;
- г) змест (сутнасць і мэты) апытання.

10. Адзначце правільнае:

Уласна лінгвістычная частка анкеты прадугледжвае...

- а) пытанні, якія выяўляюць сацыяльныя і біяграфічныя звесткі пра інфарманта;
- б) пытанні, паводле якіх праводзіцца даследаванне;
- в) змест (сутнасць і мэты) апытання;
- г) вывады даследавання.

11. Дапоўніце адказ:

Метад сацыялінгвістычнага даследавання – мэтанакіраваная гутарка даследчыка (інтэрв'юера) і апытанага (рэспандэнта) называецца _____.

12. Адзначце правільнае:

Метад сацыялінгвістычнага даследавання, які прадугледжвае інтэрпрэтацыю вынікаў даследавання і ўключае тэарэтычны і практычны аналіз, называецца...

- а) карэляцыйным аналізам;
- б) інтэрпрэтацыйным аналізам;
- в) вытлумачальным аналізам;
- г) выніковым аналізам.

13. Адзначце правільнае:

Прыём навуковага пазнання лінгвістычных з'яў праз мыслены ці рэальны падзел аб'екта пазнання на часткі і асэнсаванне іх узаемасувязі называецца...

- а) аналізам дакументальных крыніц;
- б) аналізам пісьмовых і вусных крыніц;
- в) дакументальным аналізам;
- г) аналізам і сінтэзам дакументальных крыніц.

14. Адзначце прыклады дакументальных крыніц:

- а) матэрыялы дэмаграфічнай статыстыкі;
- б) матэрыялы сродкаў масавай інфармацыі;
- в) дакументацыя навуковых, вытворча-тэхнічных і культурна-асветніцкіх устаноў;
- г) афіцыйная і прыватная перапіска.

Тэст № 13

ПСІХАЛІНГВІСТЫЧНЫЯ МЕТАДЫ

1. Дапоўніце адказ:

Метады, якія служаць для апрацоўкі, ацэнкі і аналізу моўных і фізіялагічных рэакцый інфармантаў на вербальныя стымулы, называюцца _____.

2. Адзначце правільнае:

Да псіхалінгвістычных метадаў адносяцца:

- а) аналіз структуры моўных адзінак;
- б) даследаванне рэакцый арганізма чалавека ў працэсе маўлення на пэўныя моўныя стымулы;
- в) вызначэнне функцый моўных адзінак;
- г) аналіз асацыяцый, якія выклікаюць у інфарманта моўныя стымулы.

3. Адзначце правільнае:

Рэакцыя чалавека на моўныя стымулы можа быць фізіялагічна рознай:

- а) змена частаты пульсу;
- б) расшырэнне зрэнкаў вачэй;
- в) звужэнне сасудаў;
- г) змена колеру твару.

4. Адзначце правільнае:

Шырокае дастасаванне ў мовазнаўстве мае распрацаваная Ч. Осгудам псіхалагічная методыка вымярэння значэнняў з дапамогай...

- а) семантычнага дыферэнцыялу;
- б) антыномій;
- в) слоў-антонімаў;
- г) лексічных адзінак з супрацьлеглым значэннем.

5. Адзначце правільнае:

Згодна з методыкай Ч. Осгуда, рэспандэнты ацэньваюць значэнні слоў паводле спецыяльна скалаваных антанімічных восей тыпу...

- а) “добры – дрэнны”;
- б) “актыўны – пасіўны”;
- в) “моцны – слабы”;
- г) “новы – стары”.

6. Адзначце правільнае:

Псіхалінгвістычныя метады выкарыстоўваюцца пры даследаванні...

- а) лексічных адзінак;
- б) граматычных адзінак;
- в) фанетычных адзінак;
- г) рэлевантных сэнсавых прэдыкатаў тэксту.

Тэст № 14

НЕЙРАЛІНГВІСТЫЧНЫЯ МЕТАДЫ

1. Дапоўніце адказ:

Метады, з дапамогай якіх даследуюць мазгавыя механізмы маўленчай дзейнасці і змены (парушэнні) у маўленчых працэсах пры лакальных паражэннях мозга, называюцца _____.

2. Адзначце некаторыя метады даследаванняў у нейралінгвістыцы:

- а) назіранні над маўленнем хворага;
- б) дыхатычнае праслухоўванне вербальнага матэрыялу;
- в) стэрэатаксічны метады;
- г) запісы біяэлектрычнай актыўнасці мозга.

3. Адзначце правільнае:

Метад клінічнага назірання над спантаным маўленнем хворага прасочвае, паводле А.Р. Лурыі, як хворы выражае...

- а) просьбы;
- б) пытанні;
- в) жаданні;
- г) паведамленні.

4. Адзначце правільнае:

Другой фазай даследавання хворых з лакальнымі паражэннямі мозга з'яўляецца, паводле А.Р. Лурыі, вывучэнне...

- а) дыялагічнага маўлення з хворым;
- б) маналагічнага маўлення хворага;
- в) спантаннага маўлення хворага;
- г) звязнага маўлення хворага.

5. Дапоўніце адказ:

На другой фазе даследавання хворых з лакальнымі паражэннямі мозга хвораму прапануюцца _____, на якія ён павінен даваць адпаведныя _____.

6. Устаўце правільнае:

Трэцяй фазай даследавання хворых з лакальнымі паражэннямі мозга, паводле А.Р. Лурыі, з'яўляецца вывучэнне _____ маўлення хворага:

- а) дыялагічнага;
- б) паўторнага;
- в) маналагічнага;
- г) спантаннага.

7. Адзначце правільнае:

На трэцяй стадыі даследавання хворых з лакальнымі паражэннямі мозга хвораму прапановалася паўтараць, паводле А.Р. Лурыі...

- а) асобныя гукавыя комплексы;
- б) серыі слоў;
- в) асобныя словы;
- г) фразы.

8. Устаўце правільнае:

Чацвёртай фазай даследавання хворых з лакальнымі паражэннямі мозга з'яўлялася, паводле А.Р. Лурыі, вывучэнне таго, наколькі хворы мог узнаўляць патрэбныя _____ адзінкі:

- а) фанетычныя;
- б) лексічныя;
- в) сінтаксічныя;
- г) устойлівыя.

9. Устаўце правільнае:

Пятай фазай даследавання хворых з лакальнымі паражэннямі мозга з'яўляецца, паводле А.Р. Лурыі, пераход да аналізу самастойнага _____ маўлення хворага:

- а) спантаннага;
- б) маналагічнага;

- в) паўторнага;
- г) дыялагічнага.

10. Адзначце правільнае:

Маналагічнае маўленне прадугледжвае, паводле А.Р. Лур'і...

- а) разгорнутае апавядальнае маўленне;
- б) сціслае апавядальнае маўленне;
- в) перадачу зместу прачытанага апавядання;
- г) аповед паводле малюнка.

11. Адзначце правільнае:

На апошняй, шостаў, стадыі даследавання хворых з лакальнымі паражэннямі мозга хвораму прапаноўвалася, згодна з А.Р. Лур'ем...

- а) напісаць дыктоўку;
- б) напісаць пераказ;
- в) выканаць разгорнутае вуснае сачыненне на зададзеную тэму;
- г) прааналізаваць урывак мастацкага тэксту.

АДКАЗЫ ДА ТЭСТАЎ

Тэст № 1

1	<i>a, в</i>	4	<i>в</i>	7	<i>б, в</i>	10	<i>б</i>
2	<i>в</i>	5	<i>a</i>	8	<i>б</i>	11	<i>г</i>
3	<i>a, б, в</i>	6	<i>a</i>	9	<i>в</i>	12	<i>a, г</i>

Тэст № 2

1	<i>метад</i>	4	<i>дэдукцыйй</i>	7	<i>a, б, г</i>	10	<i>a, б, в</i>
2	<i>дыялектычны</i>	5	<i>a, б, в, г</i>	8	<i>a, б, в, г</i>	11	<i>a, в</i>
3	<i>індукцыйй</i>	6	<i>a</i>	9	<i>a, б, в</i>		

Тэст № 3

1	<i>в</i>	4	<i>б</i>	7	<i>дыхатамічнымі / бінарнымі</i>
2	<i>a, б, в, г</i>	5	<i>a, в</i>	8	<i>a, б, в, г</i>
3	<i>a, б, в</i>	6	<i>г</i>	9	<i>б, в, г</i>

Тэст № 4

1	<i>a</i>	3	<i>a, в</i>	5	<i>a, в</i>
2	<i>a, б, в, г</i>	4	<i>a, б, в, г</i>	6	<i>a, б, в, г</i>

Тэст № 5

1	<i>б</i>	5	<i>рэканструкцыйй</i>	9	<i>знешняй</i>	13	<i>a, б, в, г</i>
2	<i>a, г</i>	6	<i>параўнальна-гістарычнага</i>	10	<i>a, б, в, г</i>	14	<i>a, б, в, г</i>
3	<i>a, б, в</i>	7	<i>a, б, в, г</i>	11	<i>унутранай</i>	15	<i>a, б, в, г</i>
4	<i>a, б, в, г</i>	8	<i>a, б, г</i>	12	<i>г</i>	16	<i>a, б, в, г</i>

Тэст № 6

1	<i>г</i>	4	<i>a, б, в, г</i>	7	<i>a, б, в, г</i>
2	<i>a, б, в</i>	5	<i>в</i>	8	<i>a, б, в, г</i>
3	<i>a, в, г</i>	6	<i>б</i>		

Тэст № 7

1	<i>б</i>	4	<i>а, б, в</i>	7	<i>а, в, г</i>
2	<i>в, г</i>	5	<i>а, г</i>	8	<i>а, б, в</i>
3	<i>а, б, в, г</i>	6	<i>а</i>	9	<i>б, в, г</i>

Тэст № 7.1.

1	<i>дыстрыбу- цыйным</i>	4	<i>а, б, в</i>	7	<i>дадатковай</i>	10	<i>в, г</i>
2	<i>а</i>	5	<i>а, б, в</i>	8	<i>свабоднае вар'іраванне</i>	11	<i>б, г</i>
3	<i>б</i>	6	<i>кантраснай</i>	9	<i>б, г</i>		

Тэст № 7.2.

1	<i>непасрэдна складальных</i>	3	<i>в</i>	5	<i>а, б, в, г</i>
2	<i>г</i>	4	<i>а, б, в</i>		

Тэст № 7.3.

1	<i>трансфарма- цыйным</i>	4	<i>б</i>	7	<i>в</i>	10	<i>г</i>
2	<i>г</i>	5	<i>в</i>	8	<i>б</i>		
3	<i>б</i>	6	<i>б</i>	9	<i>а</i>		

Тэст № 7.4.

1	<i>метадам кампанентнага аналізу</i>	7	<i>в</i>	13	<i>дыферэн- цыйнай / дыферэн- цыяльнай</i>	19	<i>дзеяпрымет- нікі</i>
2	<i>б</i>	8	<i>а, б, в, г</i>	14	<i>патэнцый- най / патэн- цыяльнай</i>	20	<i>дзеяпрыслоўі</i>
3	<i>г</i>	9	<i>а, б, в</i>	15	<i>градуальнай</i>	21	<i>б</i>
4	<i>барометр</i>	10	<i>класемай</i>	16	<i>назоўнікі</i>	22	<i>г</i>
5	<i>тэрмометр</i>	11	<i>архісемай</i>	17	<i>прыметнікі</i>	23	<i>в</i>
6	<i>б</i>	12	<i>інтэгральнай / інтэграцыйнай</i>	18	<i>дзеясловы</i>	24	<i>б, в, г</i>

Тэст № 8

1	колькасняя / квантыта- тыўныя	3	а, в, г	5	а, б, в, г
2	а, б, в	4	в	6	а, б, в

Тэст № 9

1	б	9	граматычнай	17	а	25	а, б, в, г
2	а, б	10	дэрывацыйная / словаўтва- ральная	18	а, б, в, г	26	в
3	лінгвастатыс- тыка / лінгві- стычная статыстыка	11	г	19	а, б, в, г	27	тэорыяй мностваў
4	а, б, в, г	12	стылістычная	20	а, в, г	28	в, г
5	лексічная	13	храналагічная статыстыка / глтахранала- гія	21	б	29	$A = \{м, м',$ $н, н', л, л', р,$ $в, в', j, j'\}$
6	б	14	а	22	тэорыяй імавернасці	30	б
7	г	15	б	23	б		
8	фаналагічная	16	г	24	а		

Тэст № 10

1	эксперымен- тальнымі	5	а, б, в, г	9	а, б, в	13	б, в
2	б	6	а, б	10	а	14	а
3	в	7	а, б, в, г	11	а	15	б
4	б, в, г	8	б	12	в		

Тэст № 11

1	тыпалагічным	7	а, в, г	13	а, б, в, г	19	б
2	а, в, г	8	а	14	а, б, в	20	а, б, в
3	б	9	б	15	в	21	а, б, в, г
4	г	10	а, б, в	16	а, б, в, г	22	а, б, в, г
5	б	11	а, б, в	17	а, в, г		
6	в	12	а, б, в, г	18	б, в		

Тэст № 12

1	<i>сацыялінгвістычнымі</i>	5	<i>в, г</i>	9	<i>б</i>	13	<i>а</i>
2	<i>а, б, в</i>	6	<i>анкетава- нем</i>	10	<i>б</i>	14	<i>а, б, в, г</i>
3	<i>а</i>	7	<i>а, б, в</i>	11	<i>інтэрв'ю</i>		
4	<i>б, в</i>	8	<i>а</i>	12	<i>а</i>		

Тэст № 13

1	<i>псіхалінгвістычнымі</i>	3	<i>а, б, в, г</i>	5	<i>а, б, в, г</i>
2	<i>б, г</i>	4	<i>а</i>	6	<i>а, б, в, г</i>

Тэст № 14

1	<i>нейралінгвістычнымі</i>	4	<i>а</i>	7	<i>а, б, в, г</i>	10	<i>а, в, г</i>
2	<i>а, б, в, г</i>	5	<i>пытанні / адказы</i>	8	<i>б</i>	11	<i>в</i>
3	<i>а, б, в, г</i>	6	<i>б</i>	9	<i>б</i>		

Электронный архив библиотеки МГУ имени А.А. Кулешова

СЛОЎНІК ВЫБРАННЫХ ЛІНГВІСТЫЧНЫХ ТЭРМІНАЎ

АГЛЮТЫНАЦЫЙНЫЯ МОВЫ – такія, у якіх граматычныя формы слоў утвараюцца праз аглютынацыю (далучэнне да фанетычна нязменнага кораня граматычна адназначных стандартных афіксаў). Далучаныя афіксы ў залежнасці ад іх граматычнага значэння маюць пэўнае месца ў слове: спачатку далучаецца афікс з больш шырокім значэннем, потым – з больш вузкім. Напрыклад: казах. *ара* ‘піла’, *аралар* ‘пілы’, *араларда* ‘на пілах’; тур. *bulut* ‘воблака’, *bulutlar* ‘воблакі’, *bulutlarda* ‘на воблаках’. Параўн. таксама: башк. *китаб* – ‘кніга’, *китабда* – ‘у кнізе’, *китаблар* – ‘кнігі’ (множны лік), *китабларда* – ‘у кнігах’. Для А. м. характэрна развітая сістэма словазмянення і словаўтварэння, стандартная парадыгма словазмянення (адзіны тып скланення і спражэння), адсутнасць унутранай флексіі і інш. Для выражэння граматычных значэнняў у А. м. шырока выкарыстоўваецца суфіксацыя і значна радзей – прэфіксацыя (напрыклад, у інданезійскай мове). Аглютынацыйнымі з’яўляецца вялікая колькасць моў Азіі і Еўропы (цюркскія, фіна-ўгорскія, мангольскія, тунгуса-маньчжурскія, японская, карэйская і інш.), Акіяніі (папуаскія, інданезійскія), Афрыкі (напрыклад, банту мовы) і інш.

АДАНТАГРАФІЯ – саматычны метад, з дапамогай якога паказваецца (на адантаграме) месца датыкання кончыка языка да верхніх зубоў.

АДНОСНАЯ ХРАНАЛОГІЯ – у параўнальна-гістарычным мовазнаўстве вызначэнне старажытнасці пэўнай з’явы ў той або іншай мове ў дачыненні да іншых параўноўвальных моў. Напрыклад, першае і другое памякчэнні (палаталізацыі) заднеязычных [г], [к], [х] узніклі ў агульнаславянскай мове. Аднак першае памякчэнне (пераход у мяккія шыпячыя, напрыклад: [г] // [ж’]: *нога* – *ножька*; [к] // [ч’]: *леку* – *пече(ть)*; [х] // [ш’]: *ухо* – *уши*) было больш раннім, чым другое (пераход у мяккія свісцячыя, напрыклад: [г] // [з’]: *луг* – *луз’*; [к] // [ц’]: *рука* – *руд* ; [х] // [с’]: *стр ха* – *стр с*).

АЛАМОРФ – канкрэтная рэалізацыя марфемы ў маўленні. Напрыклад, у словаформах бел. *нага*, *ногі*, *назе*, *ног* каранёвая марфема выступае ў чатырох морфах – *наг-*, *ног’-*, *наз’-*, *нох-*.

АЛАФОН – канкрэтны гук, у якім рэалізуецца ў маўленні фанема. Напрыклад, фанема <б> рэалізуецца ў гуках [б] і [б’], [п] словаформах *дубы* (*ду[б]ы*), (на) *дубе* (*ду[б’э]*), *дуб* (*ду[п]*).

АМОРФНЫЯ МОВЫ – гл. *Ізалеяцыйныя мовы*.

АНАЛІЗ у мовазнаўстве – 1) падзел складанага моўнага цэлага на складнікі. Напрыклад: аналіз марфемны, аналіз сінтаксічны, аналіз словаўтваральны, аналіз фаналагічны; 2) метад даследавання якой-н. моўнай з’явы (адзінкі, формы), якая ў працэсе даследавання падзяляецца на часткі.

АНАЛІТЫЧНАЕ КАРТАГРАФАВАННЕ – спосаб картаграфавання, калі на лінгвістычныя карты наносацца не ізаляваныя факты гаворак, а моўныя з’явы (гукавыя, фаналагічныя, марфалагічныя, лексічныя і г. д.) як элементы сістэмы мовы.

АНАЛІТЫЧНЫЯ МОВЫ – такія, што вызначаюцца пераважным ужываннем аналітычных спосабаў (сродкаў), пры якіх граматычнае значэнне выражаецца службовымі словамі або сінтаксічна (месцам слова ў сказе) і інтанацыйна. Аналітычнымі спосабамі (сродкамі) з’яўляюцца службовыя словы, парадак слоў і інтанацыя. Адна з адметных асаблівасцей аналітычных моў – нязменнасць слова і наяўнасць складаных канструкцый, у якіх вылучаецца асноўнае (паўназначнае) і дапаможнае (службовае) словы. Да А. м. належаць усе сучасныя раманскія мовы, англійская, балгарская, дацкая, навагрэчаская, новаперсідская і інш.

АПСАЛЬНЫ МЕТАД – гэта сістэма даследчыцкіх прыёмаў для дакладнай і поўнай інвентарызацыі і сістэматызацыі адзінак мовы на пэўным этапе яе развіцця.

АРХЕТЫП (праформа, прататып) – у кампаратывістыцы зыходная для наступных ўтварэнняў моўная форма, якая рэканструюецца на аснове заканамерных адпаведнасцей у роднасных мовах. А. могуць быць розныя моўныя адзінкі і структуры – лексемы, асновы, карані, марфемы і нават сказы.

АРХІСЕМА – сема, агульная для слоў аднаго лексічна-семантычнага поля або тэматычнай групы (дрэва, жывёла, тэмпература і г. д.). Напрыклад, словы *ісці, ехаць, ляцець, плысці* і іншыя аб’ядноўваюцца ў лексічна-семантычнае поле назваў руху на аснове А. ‘перамяшчэнне’; *бацька, маці, сын, дачка, дзед, бабуля, пляменьнік, пляменніца, унук, унучка* і да т. п. – у поле назваў роднасці (А. ‘родзіч / родзічка’); *белы, чырвоны, жоўты, зялёны, чорны, блакітны* і інш. – у поле колераабазначэння (А. ‘колер’).

АСНОЎНЫ АЛАФОН – алафон (паводле Д. Джоўнза, “найважнейшы гук”), які вымаўляецца ў моцнай пазіцыі і з’яўляецца тыповым прадстаўніком *фанемы*. Напрыклад, у формах слоў *сады – садок – садзе – сад* фанема <д> праяўляецца ў алафонах – гуках [д], [д°], [дз’], [т]. Асноўны (тыповы) алафон – гук [д], паколькі ён фанетычна найменш залежны (стаіць у моцнай пазіцыі).

АСНОЎНЫЯ (канкрэтныя) **ЗНАЧЭННІ** – такія, у якіх адлюстроўваюцца прадметы, дзеянні, якасці, што выражаюцца самастойнымі словамі або каранёвымі элементамі і не заключаюць у сабе ніякіх адносін (бел. *дом*, бел., *чыт*).

АСЦЫЛАГРАФІЯ – акустычны метады, які выкарыстоўваюцца для выяўлення працягласці, вышыні і інтэнсіўнасці гукаў. Гукавыя ваганні пераўтвараюцца ў электрычныя, што фіксуюцца на спецыяльнай ленце ў выглядзе зігзагістай лініі (на асцылаграмах).

БІНАРНЫ – 1) які складаецца з дзвюх частак, двух кампанентаў; 2) які грунтуецца на двайковым (парным) супрацьпастаўленні (апазіцыі) элементаў моўнай сістэмы з улікам дыферэнцыйных прымет. Напрыклад: цвёрдасць – мяккасць зычных, канкрэтнасць – абстрактнасць назоўнікаў, зваротнасць – незваротнасць дзеясловаў, вытворнасць – невытворнасць ас-

новы слова, аднастаўнасьць – двухстаўнасьць сказаў, злучнікавая – бяззлучнікавая сувязь і г.д.

ВАРЫЯНТ ФАНЕМЫ – алафон, які гучаннем супадае з алафонам іншай фанемы. Напрыклад, у беларускай мове ў формах слоў *сад* (са[т]), *воз* (зо[с]) гук [т] з’яўляецца варыянтам фанемы <д>, а гук [с] – фанемы <з>. Галосны [ы] мэтазгодна кваліфікаваць не як алафон асобнай фанемы, а як разнавіднасць (варыяцыю) фанемы <і> пасля цвёрдых зычных, таму што пары слоў тыпу *мілы* – *мылі* адрозніваюцца цвёрдасцю-мяккасцю зычных алафонаў [м] – [м’] і [л] – [л’], як і словы *вуга*[л] – *вуга*[л’], а не гукамі [і], [ы].

ВАРЫЯЦЫЯ ФАНЕМЫ – алафон, які якасна змяняецца нязначна і не супадае з алафонам іншай фанемы. В. ф. бываюць пазіцыйнымі; тэрытарыяльнымі і індывідуальнымі.

ВЫБАРЧНЫ ПРЫЁМ – гэта прыём статыстычнага назірання, які заключаецца ў тым, што для вызначэння зводных характарыстык якой-небудзь сукупнасці вывучаюцца не ўсе адзінкі сукупнасці, а толькі частка іх. Правілы выбаркі матэрыялу патрабуюць такога аб’ёму даследаванага тэксту, які быў бы дастатковы для меркавання аб даследаваным матэрыяле. Чым большая выбарка, тым больш дакладны падлік. Чым меншая частата ўжывання моўнага факта, тым большай павінна быць выбарка.

ВЫБАРКА – выбарчая сукупнасць, атрыманая ў выніку статыстычных назіранняў (напрыклад, сукупнасць фанетычных слоў у пэўным тэксце).

ГЕНЕРАЛЬНАЯ СУКУПНАСЦЬ: 1) сукупнасць тэкстаў (пэўнага жанру, пэўных аўтараў або часовага інтэрвалу); 2) сукупнасць адзінак аднаго моўнага ўзроўню (фанем, марфем, слоў і сказаў).

ГІПЕРФАНеМА – фанема, якую немагчыма вызначыць паводле яе асноўнага алафона, таму што ён не можа ўжывацца ў моцнай пазіцыі. Напрыклад, у рускай мове гіперфанема <о/а> рэалізуецца ў словах *собака*, *молоко* адпаведна ў алафонах [л], [т]. Або ў слове *баран* у першым складзе рэалізуецца не простая “правяральная” фанема, а гіперфанема <а/о>, якая выяўляецца ў алафоне [л]. Аднак гэтыя алафоны нельга паставіць у моцную пазіцыю, каб адназначна вызначыць, рэпрэзэнтантамі якой фанемы яны з’яўляюцца.

ГЛОТАХРАНАЛОГІЯ – гл. *Храналагічная статыстыка*.

ГЛЫБОКАЯ ДЫСТРЫБУЦЫЯ – дыстрыбуцыя на глыбіню больш як аднаго элемента (двух, трох і г.д.).

ГРАДУАЛЬНАЯ СЕМА – сема, якая перадае ступень (інтэнсіўнасць) прыметы ў блізкіх па значэннях словах. Так, прыметнікі *добры*, *лепшы*, *выдатны* адрозніваюцца градуальнай семай ‘ступень даброты’.

ГРАМАТЫЧНАЯ СТЫГЫСТЫКА – разнавіднасць *лінгвістычнай статыстыкі*, якая прадугледжвае вывучэнне ўжывальнасці граматычных разрадаў слоў (часцін мовы), граматычных формаў слоў, адзінак і мадэляў.

ГРАФЕМА – мінімальная адзінка сістэмы пісьма, якой абазначаецца слова, склад або фанема. У фанаграфічным пісьме Г. адпавядае фанеме ў пісьмовым маўленні і ўвасабляецца ў канкрэтных літарах, або алаграфрах (друкаваных і рукапісных, вялікіх і малых, прамых і курсіўных і г. д.). Г., такім чынам, пісьмовы знак (літара) безадносна да яго канкрэтнай рэалізацыі ў пісьмовым маўленні.

ДАДАТКОВАЯ ДЫСТРЫБУЦЫЯ – такая дыстрыбуцыя, калі элементы не сустракаюцца ў адных і тых жа акружэннях. Элементы, якія знаходзяцца ў адносінах Д. д., з’яўляюцца прадстаўнікамі адной і той жа адзінкі – *фанемы* (*алафонамі*) або *марфемы* (*аламорфамі*). Напрыклад, галосны [i] у беларускай мове ўжываецца пасля мяккіх зычных (з[н’i]чка, во[ji]н), але не можа стаяць пасля цвёрдых. Галосны [ы], наадварот, сустракаецца пасля цвёрдых зычных ([чыта]лі, [высо]кі), але не можа быць пасля мяккіх. Таму гукі [i] і [ы] – *варыяцыі* адной *фанемы*. У Д. д. знаходзяцца варыяцыі фанем <a>: [ä] (*сяду* [с’äду]), [ä] (*баль* [бäл’]), [ä] (*мяць* [м’äц’]), <o>: [o] (*нёс* [н’ос]), [ó] ([сól’]), [ó] (*сёлета* [с’ól’эта]), <у>: [у] (*цюк* [ц’ук]), [ÿ] (*куль* [кÿл’]), [ÿ] (*цюль* [ц’ÿл’]). Да адной і той жа фанемы належаць таксама пазіцыйныя варыяцыі фанемы <д> – бел. [д] ([д]амы) і [д’] (*дом*). Афікс (суфікс) *-чык-ужываецца*, напрыклад, калі ўтваральная аснова канчаецца на пярэднеязычных [д], [т], [з], [с] (*аб’ездчык, лёгчык, возчык, перапісчык*), а афікс *-шчык-* – калі аснова канчаецца на санорных [р], [л’], [л], [м], [н], [й] (*зваршчык, мадэльшчык, паромшчык, бетоншчык, мыйшчык*).

ДЫСТРЫБУЦЫЙНЫ МЕТАД – метада даследавання мовы, заснаваны на вывучэнні акружэння (*дыстрыбуцы*), размеркавання, кантэксту ўжывання розных моўных элементаў у тэксце (*фанем, марфем, слоў*). Паміж элементамі вылучаюць тры тыпы дыстрыбуцыі: *кантрасная дыстрыбуцыя, дадатковая дыстрыбуцыя, свабоднае вар’іраванне*.

ДЫСТРЫБУЦЫЯ – сукупнасць моўных адзінак (*фанем, марфем, лексем*), якія ствараюць акружэнне аднароднай адзінкі.

ДЫФЕРЭНЦЫЙНАЯ СЕМА – сема, якой адрозніваюцца значэнні. Так, для дзеясловаў *ісці* і *бегчы* такой прыметай выступае ‘хуткасць’; таксама: *ісці* і *ехаць* – ‘спосаб руху’, *ісці* і *плысці* – ‘асяроддзе’, *ісці* і *хадзіць* – ‘аднанакіраванасць / рознанакіраванасць’.

ДЫХАТЫЧНАЕ ПРАСЛУХОЎВАННЕ ВЕРБАЛЬНАГА МАТЭРЫЯЛУ – метада ў нейралінгвістыцы, які прадугледжвае адначасовае двухканальнае ўспрыманне розных слыхавых стымуляў. У выніку выяўляецца, напрыклад, што адно вуха (правае) больш дакладна ўспрымае гукі маўлення, а другое – размяжоўвае іх.

ДЫХАТАМЧНЫ – гл. *Бінарны*.

ДЫЛЕКТАЛАГІЧНЫ АТЛАС, лінгвістычны атлас – сістэматызаваны зборнік дыялекталагічных карт пэўнай тэрыторыі, якія паказваюць пашырэнне асобных дыялектных асаблівасцей адной мовы ці комплексу моў. У сучасным мовазнаўстве дыялекталагічныя Д. а. падзяляюцца на некалькі тыпаў. 1. Нацыянальныя, або атласы адной мовы: “Спраба лінгвістычнай геаграфіі Беларусі” П.А. Бузука (1928), “Дыялекталагічны атлас беларускай мовы” (1963), “Лексічны атлас беларускіх народных гаворак” у 5 т. (т. 1–5, 1993–1998) і інш. 2. Рэгіянальныя атласы, якія ахопліваюць частку тэрыторыі адной або некалькіх моў: “Атлас усходнеславянскіх гаворак Беласточчыны” (т. 1–8, 1980–2002; выд. працягваецца), “Параўнальнае вывучэнне геаграфіі слоў (Палессе – Мазоўша)” І. Тарнацкага (1939), “Лінгвістычны атлас Ніжняй Прыпяці” Т.В. Назаравай (1985) і інш. 3. Атласы роднасных моў, напрыклад: “Агульнаславянскі лінгвістычны атлас” (АЛА; выходзіць выпускамі ў дзвюх серыях [лексічна-словаўтва-

ральнай і фанетычна-граматычнай] з 1988), які ахоплівае ўсе славянскія мовы і дыялекты ў Еўропе. 4. Атласы гаворак як роднасных, так і рознасістэмных моў: “Лінгвістычны атлас Еўропы” (ЛАЕ; выходзіць выпускамі: 1983–1997. Вып. 1–5) і інш. 5. Атласы моўных саюзаў: “Агульнакарпацкі дыялекталагічны атлас” (выходзіць выпускамі з 1987; мае на мэце адлюстраваць вынікі працяглай інтэрферэнцыі моў і дыялектаў карпацкага арэала, якія належаць да розных моўных груп / сем’яў: украінскай, балгарскай, сербскай, харвацкай, славацкай, чэшскай, польскай, румынскай, малдоўскай, венгерскай моў) і інш. 6. Галіновыя (праблемныя) атласы: “Атлас наземных пазваночных: Бярэзінскі біясферны запаведнік” Г.І. Бышнева, Д.Д. Стаўроўскага, М.М. Пікуліка, А.К. Цішачкіна (1996), “Атлас лекавых раслін” Т.А. Гарбуновай (1995), “Атлас жывёлагадоўчай лексікі ў палескіх дыялектах” У.М. Курыленкі (2004) і інш.

ДЭДУКЦЫЯ – спосаб вывадзення заключэнняў, калі разважанне праводзіцца ад агульнага да канкрэтнага і адзінкавага, г. зн. шляхам пазнання ў кірунку ад агульных разважанняў да канкрэтных вывадаў.

ДЭРЫВАЦЫЙНАЯ СТАТЫСТЫКА – разнавіднасць *лінгвістычнай статыстыкі*, якая вызначае ступень ужывальнасці дэрывацыйных афіксаў у розных мовах. Напрыклад, падлічана, што ў в’етнамскай мове ў гэксце даўжынёй у 100 слоў толькі шэсць утвораны афіксальным спосабам.

ДЭСКРЫПТЫўНАЯ ЛІНГВІСТЫКА – адзін з кірункаў амерыканскага мовазнаўства, які ўзнік у канцы 20-х гадоў і актыўна развіваўся як адгалінаванне структурнай лінгвістыкі да канца 50-х гадоў ХХ ст. Назвай кірунку яго прадстаўнікі, якія і вылучылі сам тэрмін “Д. л.” (Б. Блок, Дж. Трэйджэр, Ч. Хокет, З. Харыс), імкнуліся пакрэсліць, што яны займаюцца дакладным апісаннем мовы (рэгістрацыйі моўных фактаў), распрацоўкай строгіх метадаў лінгвістычнага аналізу, а не іх тлумачэннем. Плённым у мовазнаўчай навуцы прызнаюцца толькі індукцыйныя абагульненні, г. зн. тыя, якія робяцца на аснове назірання. У Д. л. распрацаваны 3 метады навуковага даследавання мовы: *дыстрыбуцыйны метада, метада непасрэдна складальных, трансфармацыйны метада*.

ЗНЕШНЯЯ РЭКАНСТРУКЦЫЯ – *рэканструкцыя*, якая грунтуецца на параўнанні сістэмна звязаных фактаў шэрагу роднасных моў з рознай храналагічнай суаднесенасцю. Напрыклад, параўнанне слоў тыпу рус. *голова*, ст.-сл. *глава*, балг. *глава*, чэшск. *hlava*, польск. *głowa* дало падставы вывесці праславянскую форму **golva*. У выніку параўнання слоў аг.-ўсх.-сл. *берег*, ст.-слав. *бръ* гъ, ст.-в.-ням. *berg*, польск. *brzeg* і інш. была зроблена выснова, што старажытнай формай у агульнаславянскай мове была **berg* (і.-е. форма **bherghos* ‘гара, вышыня’).

ІЗАГЛОСЫ – лініі на геаграфічнай карце, якія паказваюць межы, тэрыторыю пашырэння асобнага моўнага факта.

ІЗАЛЕКСЫ – *ізагласы*, якія паказваюць межы распаўсюджвання пэўнай лексічнай адзінкі.

ІЗАЛЯЦЫЙНЫЯ МОВЫ – такія, у якіх няма ні словазмянення, ні афіксальнага словаўтварэння. Словы ў іх складаюцца з каранёў, спалучэнне якіх служыць для перадачы новых паняццяў. Адсюль і назва “каранё-

выя мовы”. А “ізаляцыйнымі” гэтыя мовы называюцца таму, што кожнае слова ў сказе як бы граматычна ізалявана (фармальна не залежыць) адно ад аднаго. Асноўны сінтаксічны спосаб сувязі слоў-каранёў у сказе – прымыканне. І. м. уласцівы аднаскладовы карань, складовыя музычныя тоны, слабае супрацьпастаўленне паўназначных і службовых слоў, прыналежнасць аднаго слова да розных граматычных разрадаў, у сувязі з чым цяжкасць выклікае размеркаванне слоў па часцінах мовы. Да І. м. належаць кітайская, в’етнамская, тыбецкая, бірманская, малайская, яванская і інш.

ІЗАМОРФЫ – *ізагласы*, якія акрэсліваюць межы пашырэння пэўнай марфалагічнай з’явы.

ІЗАФОНЫ – *ізагласы*, якія паказваюць межы распаўсюджання пэўнага гука ці гукаў.

ІМАВЕРНАСЦЬ у матэматыцы – лік, які характарызуе магчымасць сустракальнасці выпадковай з’явы ў пэўнай масавай з’яве. Інакш кажучы, гэта аб’ектыўная магчымасць ажыццяўлення пэўнай падзеі. І. сапраўднай падзеі (заўсёды адбываецца) прызнаецца роўнай адзінцы, а І. немагчымай падзеі – нулю. У мовазнаўстве такой падзеяй будзе з’яўленне ў тэксце фактаў мовы (*фанем*, марфем, слоў, словаформ, членаў сказа і да т. п.). Так, І., што пасля прыназоўніка *дзея* назоўнік будзе стаяць у форме роднага склону, роўная 1, а ў творным склоне – нулю.

ІНДУКЦЫЯ – спосаб разважання, розумазаклучэння і метада даследавання, калі лагічныя вывады робяцца на аснове прыватных (адзінкавых) фактаў.

ІНДЫВІДУАЛЬНЫЯ ВАРЫАЦЫІ ФАНЕМ – *алафоны*, якія адлюстроўваюць уласцівыя моўніку асаблівасці вымаўлення гукаў (гугнявае, шапялявае, картавае і да т. п.).

ІНТЭГРАЛЬНАЯ СЕМА – *сема*, агульная для двух і больш значэнняў. Напрыклад, дзеясловы *хадзіць*, *ехаць*, *бегчы* маюць інтэгральную сему ‘перамяшчэнне’ (па зямлі).

КАМПАРАТЫЎНЫ МЕТАД – гл. *Параўнальна-гістарычны метада*.

КАНКРЭТНА-РЭЛЯЦЫЙНЫЯ ЗНАЧЭННІ – абстрактныя граматычныя значэнні, якія выражаюцца афіксамі або ўнутраным змяненнем каранёвых элементаў і паказваюць на паняцці, што выходзяць за межы таго асобнага слова, да якога яны непасрэдна адносяцца (род і лік прыметнікаў і дзеясловаў).

КАНТРАСНАЯ ДЫСТРЫБУЦЫЯ – такая *дыстрыбуцыя*, калі элементы могуць сустракацца ў адных і тых жа акружэннях і адрозніваюць адзінкі (гукавыя абалонкі слоў або значэнне марфем). Разгляданыя элементы з’яўляюцца рознымі адзінкамі – *фанемамі*, марфемамі. Напрыклад, фанемы <д> і <т> (*дом* і *том*), <з> і <с> (*каза* і *каса*), марфемы *-е* і *-і* (*бялец* і *бяліць*).

КАНТРАСТЫЎНЫ МЕТАД – гл. *Супастаўляльны метада*.

КАРАНЁВЫЯ МОВЫ – гл. *Ізаляцыйныя мовы*.

КАРЭЛЯЦЫЙНЫ АНАЛІЗ – адзін з сацыялінгвістычных метадаў, які звязаны з інтэрпрэтацыяй вынікаў палявога даследавання і ўключае тэарэтычны і практычны аналіз. Гэта датычыць, у прыватнасці, устанаўлення ўзаема сувязі паміж сацыяльнымі і моўнымі з’явамі. Напрыклад, у ходзе

аналізу выяўляецца, што пры абмежаваным білінгвізме, які назіраецца ў сельскай мясцовасці, вяскоўцы карыстаюцца беларускай (дыялектнай) і рускай мовамі. Аднак пэўны дыялект (гаворка) беларускай мовы звычайна выкарыстоўваецца ў штодзённых зносінах людзей, а руская мова – пераважна як сродак афіцыйных зносін (выступленне на педагагічным савеце, бацькоўскім сходзе і да т. п.), як сродак атрымання інфармацыі, у пісьмовых зносінах.

КАТЭГАРЫЯЛЬНАЯ СЕМА – гл. *Класема*.

КАТЭГОРЫЯ АДЧУЖАЛЬНАСЦІ – катэгорыя, якая абазначае прыметы (уласцівасці) прадметаў, што можна набыць (*кніга малодшага брата*).

КАТЭГОРЫЯ НЕАДЧУЖАЛЬНАСЦІ – катэгорыя, якая абазначае прыметы (уласцівасці) прадметаў, што нельга набыць, паколькі яны сталыя, неадчужальныя (*хлопец высокага росту*).

КВАНТЫТАТЫўНАЯ ТЫПАЛОГІЯ – моўная тыпалогія, якая аперыруе статыстычнымі індэксамі, што адлюстроўваюць ступень ужывальнасці ў розных мовах той або іншай якаснай прыметы. Так, Д. Грынберг увёў індэксы (колькасныя паказчыкі) для выяўлення каэфіцыента сінтэтызму і аналітызму моў, словазмянення, дэрывацыі, словаскладання і інш.

КІМАГРАФІЯ – саматычны метады, які прымяняюцца для запісу з дапамогай кімографа крывых на паперы, што фіксуюць становішча органаў маўлення (артыкуляцыйных рухаў поласцей гартані, рота і носа) у час утварэння гукаў, а таксама змяненні асноўнага тону (голасу) і шумаў. Паводле кімаграмы можна меркаваць пра спосаб і час вымаўлення гукаў, вышыню асноўнага тону.

КЛАСЕМА (катэгарыяльная сема) – найбольш агульная паводле зместу сема, што адпавядае катэгарыяльным значэнням часцін мовы (прадметнасць, прымета, колькасць, дзеянне і да т.п.).

КОЛЬКАСНЫЯ МЕТАДЫ – выкарыстанне падлікаў пры вывучэнні мовы і маўлення. Лічыцца, што гэтыя метады звычайна выкарыстоўваюцца пры даследаванні адзінак маўлення (тэксту) і вельмі рэдка адзінак мовы, пераважна лексічных (напрыклад, колькасны падлік слоў у частотных слоўніках, розных тыпаў полісеміі). Аднак паколькі сегменты тэкстаў (гукі, морфы, словы і г. д.), якія з’яўляюцца аб’ектам падліку, суадносяцца з пэўнымі моўнымі адзінкамі, то ёсць падставы сцвярджаць, што К. м. усюсю служыць для вывучэння самой мовы. У сувязі з тым, што гэтыя метады абапіраюцца на матэматычную статыстыку, яны могуць быць названы *статыстычнымі метадамі*.

КОРАНЕІЗАЛЯЦЫЙНЫЯ МОВЫ – гл. *Ізаляцыйныя мовы*.

ЛЕГЕНДА КАРТЫ – сукупнасць умоўных знакаў на лінгвістычнай карце і тлумачэнне да іх. Л. к. служыць ключом для чытання карты і ў пэўнай ступені раскрывае яе змест. Так, да карты № 310 (“Дыялекталагічнага атласу беларускай мовы”, 1963), на якой з дапамогай адпаведных фігур і колераў адлюстраваны назвы ў гаворках драпежнай птушкі, што палюе на курэй, складзена наступная легенда: • (чырвоны) – *каршўн* (*коршўн*); ○ (чырвоны) – *кёршун*; ▲ (чырвоны) – *каршак* (*коршак*); △ (чырвоны) – *кёршак* (*кёршэк*, *кёршык*); ▲ (зялёны) – *пуляк*; □ (жоўты) – *ястраб*.

ЛЕКСЕМА – слова як сукупнасць граматычных формаў і лексічных значэнняў ва ўсіх яго ўжываннях і рэалізацыях. Напрыклад, усе формы слова *зямля* (*зямля, зямлі, зямлю, зямлёй, землі, землямі* і г. д.) у розных спалучэннях, дзе яны маюць рознае лексічнае значэнне або сэнс ('планета': *Месяц – спадарожнік Зямлі; 'суша': маракі здалёк убачылі зямлю; 'глеба': апрацоўка зямлі; 'краіна': беларуская зямля і інш.*), рэпрэзентуюць адну Л. – *зямля. Л.*, такім чынам, абагульненая, абстрактная лексічная адзінка, якая характарызуецца як фармальным, так і сэнсавым адзінствам.

ЛЕКСІЧНАЯ СТАТЫСТЫКА – разнавіднасць *лінгвістычнай статыстыкі*, якая займаецца вывучэннем частаты ўжывальнасці слоў. Найбольшае пашырэнне атрымаў метада аналізу статыстычнай ужывальнасці лексічных адзінак у тэксце, заснаваны на так званым законе Цыпфа, які зводзіцца да формулы $F \times i = c$, дзе F – частата слова, i – ранг гэтага слова (г. зн. нумар у спіску слоў, спарадкаваным паводле змяншальнай частаты), а c – сталая велічыня. Такім чынам, адносіны паміж рангам слова і яго частатой утвараюць сталую велічыню. Апрача таго, Дж. Цыпф прыйшоў да высновы, што існуе залежнасць паміж частатой ўжывання слова і колькасцю яго значэнняў; гэта выяўляецца паводле формулы $m = \sqrt{f}$, дзе m – колькасць значэнняў, а f – адносная частата.

ЛЕКСІЧНАЯ ТЫПАЛОГІЯ МОЎ – *моўная тыпалогія*, заснаваная на якасных і колькасных характарыстыках слоўнікаў асобных моў, на выяўленні розных групавак слоў, на аналізе тыпаў значэнняў, спосабаў намінацыі рэалій і інш. Аднак у лексічнай тыпалогіі, у адрозненне ад фанетычна-фаналагічнай і граматычнай, няма і, відаць, немагчымы (паводле Н.Б. Мячкоўскай) класіфікацыі моў (як і вылучэнне поўных універсалій).

ЛЕКСІЧНЫЯ ІЗАГЛОСЫ – гл. *Ізалексы*.

ЛІНГВАГЕАГРАФІЧНЫ МЕТАД – гл. *Метад лінгвістычнай геаграфіі*.

ЛІНВСТАТЫСТЫЧНЫ МЕТАД – сукупнасць статыстычных прыёмаў, з дапамогай якіх выяўляюцца тыпы статыстычных размеркаванняў моўных адзінак у тэксце. Ёсць меркаванне, што Л. м. можна выкарыстоўваць толькі ў тым выпадку, калі вылучаюцца строга фармальныя адзінкі (*графемы, фанемы, марфемы, словы або словаформы, фразы* і да т. п.), якія характарызуюцца паўтаральнасцю. Такім чынам, адна з рэальных падстаў выкарыстання Л. м. пры вывучэнні маўлення – аб'ектыўна ўласцівыя мове колькасныя прыметы і характарыстыкі, якія падпарадкоўваюцца тым або іншым статыстычным заканамернасцям.

ЛІНГВАГЕАГРАФІЯ – раздзел мовазнаўства, у якім вывучаецца тэрытарыяльнае пашырэнне дыялектных моўных з'яў, што абазначаюцца *ізаглосамі*. Лінгвагеаграфічныя даследаванні дапамагаюць рэканструюваць старажытныя моўныя формы, а таксама дазваляюць больш дакладна вызначыць тэрытарыяльныя межы пражывання пэўнага народа.

ЛІНГВАГЕНЕТЫЧНЫ МЕТАД – гл. *Параўнальна-гістарычны метада*.

ЛІНГВАГРАФІЯ – саматычны метада, што паказвае (на лінгваграме), якімі месцамі язык датыкаецца да паднябнення.

ЛІНГВАСТАТЫСТЫКА – гл. *Лінгвістычная статыстыка*.

ЛІНГВІСТЫЧНАЯ СТАТЫСТЫКА – гэта 1) галіна выкарыстання *статыстычных метадаў* у мовазнаўстве (у шырокім разуменні); 2) вывучэнне

колькасных заканамернасцей натуральнай мовы, якія выяўляюцца ў тэкстах (у вузкім сэнсе). Л. узнікла з неабходнасці дапоўніць структурныя характарыстыкі моўных адзінак характарыстыкай іх ужывальнасці. Гэта заснавана на тым, што любая моўная адзінка мае апрыёрна ўласцівую ёй імавернасць быць ужытай у тэксце з той або іншай частатой, якую і ставілася на мэце выявіць. З улікам адзінак даследавання адрозніваюць розныя віды Л. с.: *лексічная статыстыка, фаналагічная статыстыка, граматычная статыстыка, дэрывацыйная статыстыка.*

МАРФАЛАГІЧНАЯ ТЫПАЛОГІЯ – моўная тыпалогія, якая ўлічвае спосабы злучэння афіксаў з каранёвымі марфемамі і выражэнне афіксамі граматычных значэнняў. Паводле гэтай тыпалогіі мовы падзяляюцца на 4 тыпы: *ізаляцыйныя мовы, аглютынацыйныя мовы, полісінтэтычныя мовы і флексійныя мовы.*

МАРФАЛАГІЧНЫЯ ІЗАГЛОСЫ – гл. *Ізаморфы.*

МАТЭМАТЫЧНАЯ ЛІНГВІСТЫКА – матэматычная дысцыпліна, якая распрацоўвае фармальны апарат для апісання будовы натуральных і некаторых штучных моў.

МАТЭМАТЫЧНЫЯ МЕТАДЫ ў мовазнаўстве – сукупнасць навукова-даследчыцкіх прыёмаў, якія выкарыстоўваюцца для распрацоўкі фармальнага апарату апісання натуральных і некаторых штучных моў.

МЕТАД – прыёмы і аперацыі практычнага і тэарэтычнага пазнання і вытлумачэння рэчаіснасці. У канкрэтна-навуковым (або спецыяльным) ужыванні пад тэрмінам “метад” разумеюць спосаб пазнання і вытлумачэння з’яў той або іншай навукі, напрыклад у дачыненні да мовазнаўства – такой універсальнай грамадскай з’явы, як мова.

МЕТАД АДНОСНАЙ ХРАНАЛОГІІ ў мовазнаўстве – гл. *Адносная храналогія.*

МЕТАД АНАЛІЗУ ДАКУМЕНТАЛЬНЫХ КРЫНІЦ – адзін з сацыялінгвістычных метадаў, які прадугледжвае навуковае пазнанне лінгвістычных з’яў праз мысленны ці рэальны падзел аб’екта пазнання на часткі і асэнсаванне іх узаемасувязі. Такія крыніцы могуць быць пісьмовыя (друкаваныя і рукапісныя), а таксама вусныя (запісы на магнітафон). Гэта, напрыклад, матэрыялы дэмаграфічнай статыстыкі (перапісу насельніцтва, запісы актаў грамадзянскага стану), матэрыялы сродкаў масавай інфармацыі (прэсы, тэлебачання, радыё і да т. п.), дакументацыя навуковых, вытворча-тэхнічных і культурна-асветніцкіх устаноў (праатаколы, справаздачы, распараджэнні, загады і інш.), афіцыйная і прыватная перапіска. Да іх адносяцца таксама запісы на магнітафон вусных выступленняў – дакладаў на канферэнцыях, лекцый, выступленняў на навуковых дыспутах. Дакументальныя крыніцы даюць магчымасць вывучаць асаблівасці вуснага або пісьмовага маўлення носьбітаў мовы (гутарковага, афіцыйнага, эпістальнага і да т. п.).

МЕТАД КАМΠΑНЕНТНАГА АНАЛІЗУ – метад, што прадугледжвае вылучэнне ў моўнай адзінцы набор мінімальных прымет, з дапамогай якіх гэтая адзінка адрозніваецца ад іншых. Першапачаткова гэты метад быў распрацаваны М.С. Трубяцкім і выкарыстаны для апісання фанем (уласцівых ім дыферэнцыйных прымет). Так, калі параўнаць фанему <б> з іншымі фанемамі, напрыклад з <т>, то выявіцца, што яна мае дзве дыферэнцый-

ныя прыметы: звонкасць і лабіяльнасць. Р.В. Якабсон выкарыстаў гэты метада для аналізу склонавай сістэмы рускай мовы. Ён вылучаў агульныя склонавыя значэнні, якія не залежаць ад акружэння слова, і прыватныя (дыстрыбуцыйна абумоўленыя), якія залежаць ад значэння суседніх слоў. Пазней М. к. а. быў прыстасаваны да семантыкі, лексікі, граматыкі. Надзвычай шырока ён выкарыстоўваецца ў лексікаграфіі. Так, з дапамогай гэтага метаду выяўлена, напрыклад, што назоўнік *маці* складаецца з сем 'жаночы пол' + 'блізкая ступень роднасці' + 'старэйшае пакаленне'. Назоўнік *сын* раскладаецца на семы: 'мужчынскі пол' + 'блізкая ступень роднасці' + 'малодшае пакаленне'.

МЕТАД ЛІНГВІСТЫЧНАЙ ГЕАГРАФІІ – сукупнасць прыёмаў, з дапамогай якіх выяўляецца тэрыторыя пашырэння моўных з'яў.

МЕТАД НЕПАСРЭДНА СКЛАДАЛЬНЫХ – метада, які служыць для выяўлення сінтаксічнай структуры словазлучэння, сказа і словаўтваральнай структуры слова ў выглядзе іерархіі іх складнікаў.

МЕТАД ТРАНСФАРМАЦЫЙНАГА АНАЛІЗУ – гл. *Трансфармацыйны метада*.

МЕТАДАЛОГІЯ – вучэнне пра метады (прынцыпы, спосабы, формы) навуковага пазнання. М. уключае тры ўзроўні: філасофскую метадалогію, агульнанавуковую метадалогію і прыватную метадалогію. Філасофская метадалогія распрацоўвае законы, прынцыпы і катэгорыі, якія вызначаюць кірунак даследавання ў навуцы. Істотна важнае метадалагічнае значэнне маюць (у тым ліку і для мовазнаўства) асноўныя законы, прынцыпы і катэгорыі дыялектыкі: закон пераходу колькасных змяненняў у якасныя, закон адмаўлення адмаўлення, закон адзінства і барацьбы процілегласцей; прынцыпы ўсеагульнай сувязі з'яў і працэсаў, станаўлення і развіцця, гістарызму і г.д.; катэгорыі агульнага, асаблівага і адзінкавага, якасці і колькасці, зместу і формы, прычыны і выніку і інш. Агульнанавуковая М. – сукупнасць метадаў і прынцыпаў вывучэння з'яў рознымі навукамі (напрыклад, назіранне, эксперымент, інтэрпрэтацыя). Прыватная М. уключае метады канкрэтных навук (напрыклад, лінгвістычныя, матэматычныя, біялагічныя і інш.). М. у мовазнаўстве – вучэнне пра метады даследавання мовы.

МЕТАДАЛОГІЯ ў мовазнаўстве – гл. *Метадалогія*.

МЕТАДЫ ПАЛЯВОГА ДАСЛЕДАВАННЯ – сацыялінгвістычныя метады, якія прадугледжваюць непасрэднае назіранне, анкетаванне і інтэрв'ю.

МЕТОДЫКА ДАСЛЕДАВАННЯ – працэдура выкарыстання таго або іншага метаду, якая залежыць ад спецыфікі аб'екта даследавання, яго мэты, аспектаў аналізу, розных лінгвістычных школ і кірункаў і іншых фактараў. М. д. прадугледжвае ўжыванне стандартызаваных прыёмаў збору, апрацоўкі, аналізу, сістэматызацыі і інтэрпрэтацыі матэрыялу. Напрыклад, пры сацыялінгвістычным вывучэнні пэўных з'яў метады палявога даследавання прадугледжваюць выкарыстанне непасрэднага назірання (уключаючы або выключанага); анкетавання (праводзіцца ў прысутнасці даследчыка ці без яго); інтэрв'ю (можа быць індывідуальным ці групавым, аднаразовым ці шматразовым).

МІЖДЫСЦЫПЛІННЫЯ МЕТАДЫ – такія, для якіх характэрна выкарыстанне тых самых метадаў у шэрагу навук (напрыклад, у гуманітарных навуках пашыраны апісальныя і супастаўляльны метады).

МНОСТВА ў матэматыцы – сукупнасць якіх-небудзь аб’ектаў (элементарнаў), што маюць агульную прымету. Гэта адно з пачатковых паняццяў, якое нельга перадаць праз іншыя, больш простыя паняцці, а можна толькі праілюстраваць з дапамогай прыкладаў: М. *фанем* пэўнай мовы, М. словаформаў пэўнага тэксту, М. тэкстаў якой-небудзь мовы і да т. п. М. абазначаецца фігурнымі дужкамі ($\{\}$). Так, запіс $A = \{x, y, \dots, z\}$ азначае, што ёсць мноства A , якое складаецца з элементаў x, y, \dots, z . Каб задаць М., неабходна зрабіць пералік усіх яго элементаў або назваць прымету гэтых элементаў. Напрыклад: $A = \{p, dj, c, j, sh, p\}$ або A ёсць М. зацвярдзелых зычных у беларускай мове. М. можа складацца з аднаго элемента (напрыклад, М. сярэднеязычных беларускай мовы складаецца з аднаго элемента \langle гука $\langle j \rangle$), можа быць пустым, г. зн. не мець ні аднаго элемента (напрыклад, М. прыдыхальных беларускай мовы).

МОРФ – гл. *Аламорф*.

МОЎНАЯ ТЫПАЛОГІЯ – параўнальна-супастаўляльнае даследаванне структурна-функцыянальных уласцівасцей моў незалежна ад генетычных сувязяў. З улікам таго, якія моўныя адзінкі даследуюцца, М. т. падзяляецца на *фаналагічную тыпалогію, марфалагічную тыпалогію, сінтаксічную тыпалогію, лексічную тыпалогію, квантытатыўную тыпалогію* і інш.

МОЎНЫ САЮЗ – гэта аб’яднанне некалькіх генетычна не звязаных (няроднасных) моў, якія ў выніку працяглага інтэнсіўнага кантактавання ў межах адзінай геаграфічнай прасторы набылі рысы падабенства. У мовах аднаго М. с. выяўляецца істотнае падабенства на розных узроўнях моўнай сістэмы – у лексіцы, сінтаксісе, марфалогіі, часам у фанетыцы. Прыкладам М. с. з’яўляецца балканскі, які ўключае балгарскую, македонскую, албанскую, румынскую і (часткова) сербскую, харвацкую, а таксама грэчаскую мовы. Некаторыя вучоныя (В.У. Мартынаў) М. с. лічаць беларуска-літоўска-польскую, украінска-славацка-венгерскую дыялектныя групы.

НАМНАТЫЎНЫ ЛАД СКАЗА – тып сказа, у якім склон назоўніка, з дапамогай якога абазначаецца суб’ект дзеяння, не залежыць ад пераходнасці-непераходнасці ўжытага з ім прэдыкатыўнага дзейслова. Таму ў намінатыўных мовах ужываюцца як сказы тыпу *Дом пабудаваны рабочымі*, так і *Рабочыя пабудавалі дом*. Н. л. с. уласцівы індаеўрапейскім мовам.

НЕГЛЫБОКАЯ ДЫСТРЫБУЦЫЯ – *дыстрыбуцыя*, калі разглядаюць акружэнне на глыбіню аднаго элемента, г. зн. тыя адзінкі, што непасрэдна размешчаны справа і злева ад зыходнай.

НЕЙТРАЛІНГВІСТЫЧНЫЯ МЕТАДЫ – такія метады, з дапамогай якіх даследуюць мазгавыя механізмы маўленчай дзейнасці і змены (парушэнні) у маўленчых працэсах пры лакальных паражэннях мозга.

НЕЙТРАЛІЗАЦЫЯ ФАНЕМЫ – страта *фанемай сінфікатыўнай функцыі*. Напрыклад, звонкая фанема $\langle z \rangle$ у слове *казка* займае слабую пазіцыю (стаіць перад глухой), змяняе гучанне – вымаўляецца як $[s]$. У выніку слова *казка* ‘твор’ супадае паводле гучання са словам *каска* ‘галаўны ўбор’. Фанема $\langle z \rangle$, такім чынам, становіцца нейтральнай у адносінах дыферэнцыяцыі гукавых абалонак гэтых слоў, а значыць, перастае адрозніваць іх значэнні. Так адбываецца *нейтралізацыя фанемы*, страта ёю сінфікатыўнай функцыі.

ПАЗЫЦЫЙНЫЯ ВАРЫЯЦЫП ФАНЕМЫ – *варыяцыі*, абумоўленыя пазыцыяй гук а ў слове. Так, *алафон* фанемы <к> у слове *рукі* ([к']) нязначна змяніўся ў параўнанні з яго гучаннем у слове *рука* ([к]), не супаў з алафонам іншай фанемы. Варыяцыямі з'яўляюцца, напрыклад, рэалізацыі галосных фанем, абумоўленыя мяккасцю суседніх зычных. Так, у слабай пазыцыі алафон фанемы <о> пасля мяккага зычнага выступае ў сваёй варыяцыі [o] (у слове *лён* [л'он]), перад мяккім зычным – у варыяцыі [o] (*лось* [лос']), паміж мяккімі зычнымі – у варыяцыі [ö] (*сёння* [с'о́н'а]).

ПАЛАТАГРАФІЯ – саматычны метада, што служыць для вызначэння месца кантакту языка з паднябеннем пры ўтварэнні гук аў. Дзеля гэтага з тонкай цэлулоіднай пласцінкі (або іншага тонкага матэрыялу) вырабляецца штучнае паднябенне (яно шчыльна прылягае да цвёрдага паднябення), якое пакрываецца талькам або пудрай. Пры артыкуляцыі гук а на паднябенні відаць сцёрты ад сутыкнення з языком мясцінкі. Атрыманы рысунак фатаграфуюць, у выніку чаго атрымліваецца палатаграма.

ПАРАЎНАЛЬНА-ГІСТАРЫЧНЫ (кампаратыўны, лінгвагенетычны) **МЕТАД** – сукупнасць прыёмаў і працэдур гістарычна-генетычнага даследавання моўных сем'яў і груп, а таксама асобных моў для ўстанаўлення замамернасцяў іх развіцця.

ПАТЭНЦЫЙНАЯ СЕМА – прыхаваная *сема*, якая можа выяўляцца ў пэўных сітуацыях. Напрыклад, слова *прафесар* асацыіруецца з такімі семамі, як 'стары', 'разумны', 'у акуларах', *начальнік* – 'злы', 'тоўсты' і г. д.

ПОЛІСІНТЭТЫЧНЫЯ (інкарпарацыйныя) **МОВЫ** – такія, у якіх у адзін гукавы комплекс аб'ядноўваюцца значэнневыя і службовыя кампаненты, што перадаюць змест галоўных і даданых членаў сказа. Такі злітны (цэласны) гукавы комплекс, які знешне нагадвае слова, а зместам – словазлучэнне або сказ, мае агульны націск. Так, у чукоцкай мове, якая лічыцца класічнай полісінтэтычнай мовай, комплекс *тымынгынторкын* 'я вымаю рукі' (даслоўна: *я-рукі-выхад-рабі*) дзейнік *ты* 'я' стаіць у пачатку, выказнік *нторкын* 'выхад рабі' – у канцы, прамое дапаўненне *мынгы* 'рукі' – у сярэдзіне, паміж галоўнымі членамі. Да П. м. належыць шэраг палеаазіяцкіх моў (каракская, ніўхская, чукоцкая і інш.) і большасць моў паўночнаамерыканскіх індзейцаў (дакота, паят, хупа і інш.).

ПРАТАТЫП – гл. *Архетып*.

ПРАФОРМА – гл. *Архетып*.

ПСІХАЛІНГВІСТЫЧНЫЯ МЕТАДЫ – такія метады, якія служаць для апрацоўкі, ацэнкі і аналізу моўных фактаў, атрыманых ад інфармантаў, носьбітаў мовы, у выніку спецыяльна арганізаваных эксперыментаў.

РЭКАНСТРУКЦЫЯ ў мовазнаўстве – комплекс прыёмаў і працэдур гіпатэтычнага аднаўлення моўных формаў і з'яў, якія зніклі, шляхам гістарычнага параўнання адзінак асобнай мовы, групы або сям'і моў.

РЭНТГЕНАГРАФІЯ – саматычны метада, з дапамогай якога паказваецца становішча органаў маўленчага апарату (на рэнтгенаграмах) і іх рух (пры кінарэнтгене).

САЦЫЯЛІНГВІСТЫЧНЫЯ МЕТАДЫ – сінтэз лінгвістычных і сацыялагічных прыёмаў, якія выкарыстоўваюцца для даследавання сацыялінг-

вістычных з'яў. Гэта метады палявога даследавання, метады сацыялагічнага аналізу моўнага матэрыялу і метады аналізу дакументальных крыніц.

СВАБОДНАЕ ВАР'ІРАВАННЕ – такая дыстрыбуцыя, калі элементы, знаходзячыся ў тых самых акружэннях, не адрозніваюць гукавыя абалонкі слоў і значэнні. У гэтым выпадку элементы з'яўляюцца варыянтамі адной адзінкі мовы. Напрыклад, у С. в. у беларускай мове знаходзяцца шчыліны [у] і выбухны [г] (*горад*, *спалучэнні* [чн'] і [шн']) (*яечня* – *яе*[чн']*я* і *яе*[шн']*я*), афіксы (канчаткі) *-ай* і *-аю* (*дарогай* і *дарогаю*), *-амі* і *-ыма* (*плячамі* і *плячыма*), *-ямі* і *-мі* (*конямi* і *коньмі*).

СЕМА – мінімальны (найменшы) кампанент плана зместу слова. Напрыклад, назоўнік *бацька* складаецца з С.: 'мужчынскі пол' + 'блізкая ступень роднасці' + 'старэйшае пакаленне'. Назоўнік *дачка* складаецца на С.: 'жаночы пол' + 'блізкая ступень роднасці' + 'малодшае пакаленне'.

СЕМАНТЫЧНЫ ДЫФЕРЭНЦЫЯЛ – аб'ектыўны паказчык вымярэння значэнняў слоў. Методыка псіхалінгвістычнага аналізу значэнняў з дапамогай С. д. распрацавана амерыканскім вучоным Ч. Огсудам. Інфарманты апэньваюць значэнні слоў паводле дыхатанімічных антанімічных пар 'добры – паганы', 'моцны – слабы', 'смелы – палахлівы' і да т.п.

СІГНІФКАТЫЎНАЯ ФУНКЦЫЯ ФАНЕМЫ – функцыя адрознення фанемамі значэнняў слоў і марфем: *дом* – *том*, *сук* – *сок*, *лось* – *лёс*.

СІМВАЛІЧНЫЯ МОВЫ – такія, у якіх граматычныя значэнні выражаюцца ўнутраным змяненнем у корані (чаргаваннем галосных, зычных), напрыклад у мове шылук (Паўднёвы Судан).

СІНТАКСІЧНАЯ ТЫПАЛОГІЯ – моўная тыпалогія, якая ўлічвае заканамернасць (падабенства і адрозненне) пабудовы сказа ў розных мовах, а таксама парадак слоў у ім. Паводле С. т. адрозніваюць сказы намінатыўнага ладу (гл. *намінатыўны лад сказа*), эргатыўнага ладу (гл. *эргатыўны лад сказа*). Вылучаюць таксама сказы актыўнага, класнага і нейтральнага ладу.

СІНТЭЗ у мовазнаўстве – 1) злучэнне, спалучэнне дробных адзінак у больш буйныя моўныя адзінкі, напрыклад канчатка і асновы ў слова (*дрэв-а*), дзвюх асноў у складанае слова (*Нава-полацк*); 2) метады даследавання якой-н. моўнай з'явы (адзінкі, формы), якая ў працэсе даследавання пазнаецца палкам, у адзінстве і ўзаемасувязі ўсіх яе частак.

СІНТЭТЫЧНАЕ КАРТАГРАФАВАННЕ – спосаб картаграфавання, калі на лінгвістычных картах асобна пазначаюцца формы, варыянты моўных з'яў розных гаворак безадносна да іншых формаў і варыянтаў.

СІНТЭТЫЧНЫЯ МОВЫ – такія, у якіх асноўнымі з'яўляюцца сінтэтычныя спосабы перадачы граматычных значэнняў (у межах слова). Пры афіксацыі, напрыклад, граматычныя значэнні зліты (сінтэзаваны) у адным слове. Так, у назоўніку *ліпай* грамема жаночага роду, адзіночнага ліку, творнага склону выражаны ў межах адной словаформы. У прыметніку *вяселейшы* суфікс *-ейш-* перадае грамему вышэйшай ступені параўнання, а канчатка *-ы* – грамему мужчынскага роду, адзіночнага ліку, назоўнага (або вiнавальнага) склону таксама ўнутры слова. Апрача афіксацыі, да сінтэтычных спосабаў адносяцца ўнутраная флексія, націск, рэдуплікацыя, суплетывізм і складанне асноў. Да сінтэтычных моў належаць санскрыт, старажытнагрэчаская, лацінская, стараславянская, літоўская,

усе сучасныя славянскія мовы (апрача балгарскай), арабская, ненецкая, якуцкая і інш.

СКАЗЫ ГЛЫБІННАЙ СТРУКТУРЫ – гл. *Ядзерныя сказы*.

СКАЗЫ ПАВЕРХНЕВАЙ СТРУКТУРЫ – сінтаксічныя дэрываты (*трансформы*), утвораныя з *ядзерных сказаў* у выніку пэўных *трансфармацый*. Так, з ядзернага сказа *Студэнт канспектуе лекцыю з дапамогай адмоўнай трансфармацыі ўтвараецца сказ паверхневай структуры Студэнт не канспектуе лекцыю*.

СЛОВАЎТВАРАЛЬНАЕ (дэрывацыйнае) **ЗНАЧЭННЕ** – новае значэнне, якое ўзнікае ў дэрываце ў выніку далучэння фарманта да словаўтваральнай асновы. Гэта абагульненае значэнне вытворных слоў з тым самым фармантам. Напрыклад, словы бел. *студэнтка, спартсменка, чэмпіёнка* маюць словаўтваральнае значэнне ‘асоба жаночага полу’, якое выражаецца суфіксам *-к-*. У прыметнікаў тыпу *мускулісты, галасісты, плячысты* словаўтваральнае значэнне ‘характарызуецца інтэнсіўнай прыметай, названай утваральным словам’ перадаецца суфіксам *-іст-* / *-ыст-*. С. з. займае прамежкавае становішча паміж лексічным і граматычным значэннямі. У адрозненне ад лексічнага значэння яно не з’яўляецца індывідуальным значэннем асобнага слова, а агульным для ўсіх аднаго тыпу матываваных слоў з тым самым словаўтваральным фармантам. Ад граматычнага значэння С. з. адрозніваецца тым, што ўласціва не ўсім словам пэўнай часціны мовы, а пэўным словам (аднаго тыпу ўтвораным).

СПЕКТРАГРАФІЯ – акустычны метада, які прымяняецца для паказу акустычнага рысунка гука, яго частотных складнікаў. Такі рысунк адлюстроўваецца на спектраграмах, што фіксуюць змяненне ў часе асноўных акустычных характарыстык гука: частаты гукавой хвалі і сілы. Вертыкальна нанесеныя чорным колерам рознай інтэнсіўнасці шпрыхі адпавядаюць гукавой хвалі – частае гука і яго сіле.

СТАТЫСТЫКА – 1) від грамадскай дзейнасці, скіраванай на атрыманне, апрацоўку і аналіз інфармацыі, якая характарызуе колькасныя заканамернасці розных з’яў; 2) галіна навукі, якая вывучае і сістэматызуе паказчыкі найбольш тыповых масавых з’яў і працэсаў (у тым ліку моўных), іх змены, выкарыстоўваючы дзеля гэтага лічбавыя паказчыкі.

СТАТЫСТЫЧНЫЯ МЕТАДЫ – гл. *Матэматычныя метады*.

СТРУКТУРНЫЯ МЕТАДЫ – метады сінхронічнага фармальнага аналізу моўных элементаў, звязаных тыповымі сувязямі.

СТЫЛІСТЫЧНАЯ СТАТЫСТЫКА – галіна *статыстыкі*, якая вывучае статыстычнымі метадамі асаблівасці функцыянальных і індывідуальных стыляў. Стылістычная адметнасць мастацкага твора можа выяўляцца шляхам апісання тыповых асаблівасцей мовы пісьменніка.

СТЭРАТАКСІЧНЫ МЕТАД – метада у нейралінгвістыцы, які заключаецца ва ўвядзенні інструментаў у пэўныя ўчасткі мозга з мэтай іх электрастмуляцыі або дыягностыкі (напрыклад, запісу біяэлектрычных патэнцыялаў клетак).

СУПАСТАЎЛЯЛЬНЫ (кантрастыўны) **МЕТАД** – даследаванне і апісанне мовы праз яе параўнанне з іншай мовай з мэтай выявіць адметныя асаблівасці. Лічыцца, што ён надзвычай эфектыўны ў дачыненні да род-

насных (і асабліва блізкароднасных) моў, паколькі ў іх спецыфічныя адзінкі найбольш відавочна выяўляюцца на фоне падобных.

СЭНСААДРОЗНІВАЛЬНАЯ ФУНКЦЫЯ ФАНЕМЫ – гл. *Сігніфікацыйная функцыя фанемы*.

ТРАНСФАРМАЦЫЙНЫ МЕТАД – метад вызначэння сінтаксічнай структуры сказа з дапамогай набору *трансфармацый*.

ТРАНСФАРМАЦЫЯ – заканамернае пераўтварэнне адной моўнай адзінкі ў іншую пры захаванні тоеснага ці блізкага значэння. Т. дзеяслоўнай структуры сказа ў намінацыйную: *Студэнт канспектуе лекцыю* → *Канспектаванне лекцыі студэнтам*. Т. простага сказа ў складаны: *Студэнт канспектуе лекцыю* → *Студэнт, які канспектуе лекцыю*.

ТРАНСФОРМ – пераўтвораная моўная адзінка (вынік *трансфармацыі*). Так, сказ (выказанне) *Ці канспектуе студэнт лекцыю?* з’яўляецца Т., утвораным у выніку пыталнай *трансфармацыі* ядзернага сказа *Студэнт канспектуе лекцыю*.

ТЫПАЛАГІЧНАЯ СТАТЫСТЫКА – галіна *статыстыкі*, задача якой вывучэнне колькасных індэксаў, якія адрозніваюць мовы.

ТЫПАЛАГІЧНЫ МЕТАД – сукупнасць прыёмаў, з дапамогай якіх вывучаюцца структурныя і функцыянальныя асаблівасці моў незалежна ад іх генетычнай прыроды і геаграфічнага размяшчэння.

ТЭОРЫЯ ІМАВЕРНАСЦІ – матэматычная тэорыя, якая вывучае *імавернасці* складаных падзей праз імавернасці простых, калі вядома, як скампанаваны з іх складаныя падзеі.

ТЭОРЫЯ ІНФАРМАЦЫІ – раздзел кібернетыкі, які вывучае працэсы захоўвання, пераўтварэння і перадачы інфармацыі. Адна з задач гэтай тэорыі – выяўленне спосабаў найбольш эканомнай перадачы інфармацыі носьбітамі мовы.

ТЭОРЫЯ МНОСТВАЎ – раздзел матэматыкі, у якім вывучаюцца агульныя ўласцівасці *мностваў*. Гэтая тэорыя прыдатная для даследавання класаў моўных элементаў, якія складаюць не маўленчы ланцужок, а парадыгматыку мовы.

ТЭРЫТАРЫЯЛЬНЫЯ ВАРЫЯЦЫІ ФАНЕМ – *варыяцыі фанем*, “прывязаныя” да пэўнай тэрыторыі. Прыкладам Т. в. ф. можа служыць шапеляватае вымаўленне мяккіх свісцячых [з’] і [с’] у некаторых гаворках паўночна-ўсходняга дыялекту (адпаведна [з’ж’], [с’ш’]).

ТЭСТЫ – гэта разнастайныя па форме заданні, якія даследчык прапаўвае інфармантам. Гэта могуць быць спісы слоў, якія трэба прачытаць перад мікрафонам, або звязны тэкст, які таксама чытаецца інфармантам услых; пісьмовыя заданні на аднаўленне прапушчаных фрагментаў тэксту; адказы на вусныя пытанні даследчыка, якія задаюцца ў пэўным часавым рэжыме, і да т. п.

УНУТРАННЯЯ РЭКАНСТРУКЦЫЯ – *рэканструкцыя*, якая грунтуецца на супастаўленні дадзеных адной мовы. Напрыклад, чаргаванні ў рускай мове тыпу [’а/ім] (*снять – снимать*) або [’а/ін] (*память – поминать*) даюць падставы меркаваць, што ў ранні перыяд ва ўсходнеславянскіх дыялектах быў насаваы галосны пярэдняга рада [е]. Параўн.: **почети – почина*

ти ([е / ин]), *взети – *възьмо ([е] / [ьм]), почати – починати ([’а] / [ин]). Супастаўленне ў беларускай мове формаў тыпу *пяку – пячэш* дазваляе ўста-навіць, што для 2-й асобы больш ранняя форма *пекешь* (з пераходам *к → ч* перад галосным прыэдняяга рада). У. р. – адзін з асноўных прыёмаў аднаў-лення гісторыі той або іншай мовы.

УНУТРЫДЫСЦЫПЛІННЫЯ МЕТАДЫ – такія метады, якія прымя-няюцца пераважна ў межах адной навукі (напрыклад, этымалагічны метады ў мовазнаўстве, эвалюцыйны метады ў біялогіі і інш.).

ФАНАЛАГІЧНАЯ СТАТЫСТЫКА – разнавіднасць *лінгвістычнай ста-тыстыкі*, якая вывучае частату ўжывальнасці фанетычных адзінак і адпа-ведных ім знакаў алфавіта.

ФАНАЛАГІЧНАЯ ТЫПАЛОГІЯ МОЎ – *моўная тыпалогія*, якая грун-туецца на розных фаналагічных крытэрыях. Напрыклад, з улікам таго, якія фанетычныя адзінкі выкарыстоўваюцца фаналагічна, г. зн. для адрознення значэння марфем і слоў, размяжоўваюць мовы нескладовага (фа-налагічнага) і складовага тыпаў. У мовах першага тыпу, да якіх адносіцца большасць моў свету, асноўнай фаналагічнай адзінкай з’яўляецца *фа-нема*.

ФАНЕМА – найменшая гукавая адзінка мовы, якая служыць для ўтвар-эння, распазнання і адрознення значэнневых адзінак (слоў, марфем). Так, словы *дом, том, сом, ром* адрозніваюцца пачатковымі фанемамі <д>, <т>, <с>, <р>. Ф. як моўныя адзінкі рэалізуюцца ў маўленні ў *алафонах*.

ФАНЕТЫЧНЫЯ ІЗАГЛОСЫ – гл. *Ізафоны*.

ФЛЕКСІЙНЫЯ МОВЫ – такія, у якіх пры выражэнні граматычных значэнняў асноўную ролю адыгрывае флексія. Афіксы ў гэтых мовах, як правіла, граматычна мнагазначныя (у бел. *гавару* флексія *-у* – носьбіт гра-матычных значэнняў ‘1-я асоба’, ‘адзіночны лік’, ‘абвесны лад’, ‘цяперашні час’) і нестандартныя (тое ж самае граматычнае значэнне, напрыклад мес-нага склона, можа выражацца графічна рознымі канчаткамі: (на) *вучню, сталае, дварэ, двары, кані, пяску, берагах, палях*). У Ф. м. афіксы далуча-юцца да асновы, у выніку чаго яе канцавыя гукі могуць змяняцца; па-раўн.: *ра[к]а — ра[ц]э, лю[б]іць — лю[бл’]ю*. На стыку марфем часта на-зіраецца “сплаўненне” (фузія) гукаў: бел. *салда[ц]кі ← салда[т+с]к-і*; рус. *пр[и]ду ← пр[и+и]ду*. Таму Ф. м. інакш называюць фузіійнымі.

ФОН – гл. *Алафон*.

ФУЗІЙНЫЯ МОВЫ – гл. *Флексійныя мовы*.

ХРАНАЛАГІЧНАЯ СТАТЫСТЫКА (глотахраналогія) – галіна *статыс-тыкі*, якая займаецца выяўленнем хуткасці моўных змен і распрацоўкай ста-тыстычных метадаў вызначэння часу разыходжання роднасных моў і ступені блізкасці паміж імі. Х. с. грунтуецца на дапушчэнні, што асноўны лексічны фонд мовы змяняецца прыкладна з аднолькавай хуткасцю ў розныя эпохі.

ЧАСТАТА – абсалютная колькасць, якая паказвае, як часта моўная з’ява сустракаецца ў вусным або пісьмовым маўленні.

ЧЫСТА-РЭЛЯЦЫЙНЫЯ ЗНАЧЭННІ – абстрактныя граматычныя значэнні, якія выражаюцца парадкам слоў, службовымі словамі і г. д. і служаць для сувязі канкрэтных значэнняў, надаючы выказванню законча-ную сінтаксічную форму.

ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНЫЯ МЕТАДЫ – такія метады, якія дазваляюць вывучаць факты мовы ў абставінах, што кантралююцца даследчыкам.

ЭРГАТЫЎНЫ ЛАД СКАЗА – тып сказа, у якім выбар склону дзейніка залежыць ад таго, якім дзеясловам (пераходным або пераходным) выражаецца выказнік. У сказах эргатыўнай будовы дзейнік пры пераходным дзеяслове выражаецца адметным склонам – эргатыўным, а пры пераходным – абсалютным. Так, у аварскай мове (прыклады Г.А. Клімава) *Ди-ца бече б-ачана* ‘Я цяля прыгнаў’ – эргатыўная канструкцыя сказа: займеннік 1-й асобы *Ди-ца* стаіць у эргатыўным склоне, прамое дапаўненне (*бече*) – у абсалютным. *Бече б-ачана* ‘Цяля прыйшло’ – абсалютная канструкцыя сказа: дзейнік стаіць у тым жа абсалютным слоне, у якім у першым сказе знаходзіцца дапаўненне. Э. л. с. уласцівы некаторым палеаазіяцкім мовам (напрыклад, чукоцкай) і каўказскім (абхазскай, аварскай і інш.).

ЯДЗЕРНЫЯ СКАЗЫ – найбольш простыя сказы (*глыбіннай структуры*), з якіх у выніку *трансфармацый* утвараюцца ў маўленні сказы *паверхневай структуры*. Пераход ад сказаў глыбіннай структуры да сказаў паверхневай структуры ажыццяўляецца з дапамогай трансфармацый, якія, прадугледжваючы захаванне лексічнага складу сказа, дапускаюць змяненне граматычных значэнняў слоў, іх перастаноўку, субстытуцыю або элімінацыю некаторых службовых слоў. Напрыклад, са сказа з глыбіннай структурай бел. *Вучні пішучь сачыненне* паводле трансфармацыі пасівізацыі атрымліваецца сказ з паверхневай структурай *Сачыненне пішацца вучнямі*.

ЗМЕСТ

ПРАДМОВА	3
ВУЧЭБНАЯ ПРАГРАМА	5
ПРЫКЛАДНЫ ТЭМАТЫЧНЫ ПЛАН	8
ЗМЕСТ ВУЧЭБНАЙ ДЫСЦЫПЛІНЫ	9
ЛІТАРАТУРА	13
ЗАДАННІ ДЛЯ ТЭМАТЫЧНАГА ТЭСТАВАГА КАНТРОЛЮ	18
Тэст № 1. МЕТАДАЛОГІЯ ў МОВАЗНАЎСТВЕ	21
Тэст № 2. МЕТАД У МОВАЗНАЎСТВЕ	23
Тэст № 3. АПСАЛЬНЫ МЕТАД	24
Тэст № 4. СУПАСТАЎЛЯЛЬНЫ МЕТАД	26
Тэст № 5. ПАРАЎНАЛЬНА-ГІСТАРЫЧНЫ МЕТАД	27
Тэст № 6. МЕТАД ЛІНГВІСТЫЧНАЙ ГЕАГРАФІІ	30
Тэст № 7. СТРУКТУРНЫЯ МЕТАДЫ	31
Тэст № 7.1. ДЫСТРЫБУЦЫЙНЫ МЕТАД	33
Тэст № 7.2. МЕТАД НЕПАСРЭДНА СКЛАДАЛЬНЫХ	34
Тэст № 7.3. ТРАНСФАРМАЦЫЙНЫ МЕТАД	35
Тэст № 7.4. МЕТАД КАМПАНАЕНТНАГА АНАЛІЗУ	37
Тэст № 8. КОЛЬКАСНЫЯ МЕТАДЫ	40
Тэст № 9. МАТЭМАТЫЧНЫЯ МЕТАДЫ	41
Тэст № 10. ЭКСПЕРЫМЕНТАЛЬНЫЯ МЕТАДЫ	45
Тэст № 11. ТЫПАЛАГІЧНЫ МЕТАД	47
Тэст № 12. САЦЫЯЛІНГВІСТЫЧНЫЯ МЕТАДЫ	51
Тэст № 13. ПСІХАЛІНГВІСТЫЧНЫЯ МЕТАДЫ	53
Тэст № 14. НЕЙРАЛІНГВІСТЫЧНЫЯ МЕТАДЫ	54
АДКАЗЫ ДА ТЭСТАЎ	57
СЛОЎНІК ВЫБРАННЫХ ЛІНГВІСТЫЧНЫХ ТЭРМІНАЎ	61

ДЛЯ ЗАУВАГ

Электронный архив библиотеки МГУ имени А.А. Кулешова

Вучэбнае выданне

Рагаўцоў Васіль Іванавіч

**МЕТАДАЛОГІЯ
ЛІНГВІСТЫЧНЫХ
ДАСЛЕДАВАННЯЎ**

Вучэбна-метадычныя матэрыялы

Тэхнічны рэдактар *А. Л. Пазнякоў*
Камп'ютарная вёрстка *А. Л. Пазнякоў*
Карэктар *Г. В. Карпянкова*

Падпісана да друку .2013 г.
Фармат 60x84/16. Гарнітура SchoolBook.
Ум.-друк. арк. 4,65. Ул.-выд. арк. 3,2. Тыраж 52 экз. Заказ .

Установа адукацыі “Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт
імя А. А. Куляшова”, 212022, Магілёў, вул. Касманаўтаў, 1.
ЛИ № 02330/278 ад 30.04.2004 г.

Надрукавана ў адзеле аператыўнай паліграфіі
МДУ імя А. А. Куляшова
212022 г. Магілёў, вул. Касманаўтаў, 1.